

ERDÉLYI MUZEUM

XXII. kötet.

1905.

7. füzet.

Arany László és a magyar politikai költészet.

I.

Nemzeti mondáinktól fogva a hitvitázókon keresztül el egész napjainkig a magyar irodalom legállandóbb jellemvonása az, hogy szoros összefüggésben áll politikai történetünkkel. Majd nyomon kíséri a költészet a politikát; együtt sír, vagy együtt örvend vele. Zrinyi a megoszlott nemzetért szenvedti vértanú halálát. S az eposz eszméje: Isten bűneiért sújtolja a szertehúzó nemzetet — már száz esztendővel előbb felbukkan s a XVI. sz. keresztül él; költők és prédikátorok, történetírók és az országgyűlés maga is törvényezikben éltetik . . . A kurucz diadalok nyomán felhangzik az önbizalommal telített hetyke kurucz nóta. S a szerencsecsillag lehullása, ügyünk bukása után szomorun kérdé a magyarság

Hejh Rákóczi, hejh Beresényi . . .
Hol vagytok ti? . . .

Máskor előtte jár, megelőzi a költészet a politikai történetet. Kazinczy megelőzte Széchenyit, a nyelvújítás a politikai újjászületést. Igaza van Beöthy Zsoltnak, hogy a magyar költészetnek legáltalában, legigazabb symboluma a lantnak az ország jogkönyvével és kardjával összefűződő képe. Költészetünknek összes alkotásai a legrégebb időktől mostanig azon középpontok közé csoportosúlnak, a mely pontok szerint a magyar állam hajójának mozgása szabályozódott: törvénykönyvünkhöz, alkotmányunkhoz ragaszkodtunk s a ki vagy a mi attól elszakítani törekedett, kardunk elébe ütközött s csak kardunkon keresztül juthatott törvénykönyvünkhöz, vehette el alkotmányunkat.

Más népek élete, más államok életének folyása szerencsésebb volt, mint a miénk. Nekünk örökké, ezer esztendőn kereszt-

túl harezolnunk kellett kelet nyers erőivel. Meg kellett védenünk kelettel szemben nyugati műveltségünket, intézményeinket: állandó ostrom alatt álló bástyája voltunk a művelt nyugatnak. Ám hasonló volt viszonyunk a nyugati népekhez is. Megvédtük ugyan tőlük kapott műveltségünket, de egyszersmind védekeznünk kellett a nyugati műveltség elnyeléssel fenyegető fölénye ellen is. S kivált Mátyás kora óta az anyagi és szellemi önvédelem csatáiban emésztődött fel minden erőnk. Általános emberi eszmék nálunk meleg visszhangra találtak ugyan, de bőven nem teremtek idehaza. Az emberiség történetében a magyar faj nem a termelő, világra szóló productiókkal jeleskedik, hanem az értékesítő magatartással, a melylyel ezen nagyszabású eszméket megvéde és fentartotta. Ennek következtében a magyar faj szellemének története szűkebbkörű a nagy népek múltjánál. Hát ez igaz, sőt költészetünk is — nem hiába *egy testvér* történelmünkkel — az eszmék egyetemes voltát tekintve nem mérkőzhetik ezen szerencsésebb helyzetű népek költészetével. Költészetünk, épen mint történelmünk, szűkebb körű. De vajjon, hogy merülhet el a boldogság nyugodalmat nyújtó élvezetében az, kinek élete folyton-folyvást koczkára van vetve? Különbön is kérdés, hogy vajjon az elvek és intézmények gyakorlati megszilárdítása s a közjó hathatós támasztékául való megőrzése kevesebb szellemi fölényt kíván-e, mint az elvek és intézmények kigondolása? Hisz a ki a népek múltját ismeri, jól tudja, hogy nem a közszabadság kikiáltása, életbe léptetése, hanem a közszabadság megóvása s fentartása a nagyon nehéz, megoldhatatlan probléma.

Elég, hogy a mint multunk folytonos védekezés és tiltakozás: költészetünk is örökös tiltakozásai és sóhajtásai által gyakran egyhanguvá lett.¹ Egész multunk *egy szentelt fájdalom*. Költészetünk is telidestele van a fájdalomnak és panasznak hangos sírámaival. Ez egész költészetünknek jellemvonása, meghatározó jegye. Annál inkább jellemző tulajdonsága, specificus differentiája politikai költészetünknek, mely — mint neve is mutatja — politikumról szól, melynek termékei politikai tényhez, valósághoz fűződnek.

¹ Arany László: A magy. polit. költészetéről. Összes művei II. k. 303 l.

Mert ha áll — pedig áll, — hogy minden jó költemény alkalmi költemény a szó nemesebb értelmében, még inkább talál ez észrevétel a politikai költészet termékeire. Lehet, hogy az alkalom nyom nélkül elmulik s vele együtt az alkalom sugalta költemény is. Vagy pedig az alkalom a nemzetre, a nemzet társadalmára nagyon fontos, messzire kiható s ezért hullámvérései is nagy távolságra elhatnak. Az ilyen alkalmoszülte költemény él és hat nemzedékeken keresztül. Vitéz Csizi István uram „együgyü versekbe“ foglalta a nagy örömet, hogy Albert herceg s Krisztina hercegné a töröktől visszafoglalt Budavárba költöztek (1766). Neki ez az alkalom olyan nagyszerű volt, hogy kardforgatáshoz edzett kezét pennára fogta. Ámde a nemzet sorsára, a nemzet közérzésére ez az esemény teljesen közömbös, sőt érdektelen volt. Ezért a Csizi István költeményére legfőlebb az irodalomtörténet emlékezik. Ellenben az Esztergom megvételéről (1706) vagy az Ocskai Lászlóról való ének évszázakat túlélt. Üdeségével megkap, komoly erkölesi hangjával lelkesít ma is. Mert e két utóbbi költeményből a nemzet lelke szól, a nemzetnek valósággal megjelent érzéseit rajzolja, míg Csizi István a — magát.

Tehát nem minden politikai alkalomhoz fűzött költemény ér valamit. Az alkalom olyan közéleti tény, valóság, olyan tünemény, melyben a nemzet szelleme nyilatkozik meg. Ha ez a tünemény meghatározó tünemény, a hozzáfűződő költői alkotás is nagyobb érdeklődésre számíthat. De még egy föltétel szükséges. Az t. i., hogy a költő ebben a fontos, jellemző tüneményben a legjellemzőbb tulajdonságot vegye észre. Kit nem hevít korának érzeménye, szakítsa ketté lantja húrjait — mondja Eötvös József. — Különben a nemzettől nem nyer meghallgatást.

Politikai költészetünket ép annyi tudománnyal, mint éles elmével vizsgálta és elemezte Arany László. Értekezése, mely akadémiai székfoglaló, ez ideig nemcsak magában áll, hanem alapos és kimerítő is. Máig legalaposabb ismerője, egyetlen elméletírója ő a magyar politikai költészetnek. Eredeti költői munkái is jobbára a politikai költészet termékei közé tartoznak. Lássuk, hogy az elméletíró milyen gyakorló költő?

II.

A *délibábok hőse* 1872-ben a Kisfaludy-Társaságnál jutalmat nyert költői elbeszélés.

Hőse Húbele Balázs, egy valóságos ingenium abruptum; életkora körülbelül 20—30 év között, 1860—71-ig.

A Húbele név nem történeti név. Arra szoktuk mondani, a ki mindenre kapható, a ki könnyen beleugrik a legnyaktörőbb vállalatokba. Etymológiája egészen világos. A bele birtokragos határozóragnak és a hí vagy hű, gyakran gyí, vagy gyű indulatszónak az összetétele. Ezt az indulatszót használja a köznyelv az igavonó barmok megindításakor, vagy ha mozgását gyorsítani, erőfejlesztését fokozni kívánja. Használja a költői nyelv is. Petőfi megitatja paripáját s aztán újra útnak bízhatja: Gyí lovam, gyí Betyár! Esztelen, oktalan állatnak mondja tehát nyelvünk: hí vagy gyí. Híbele vagy húbele ember tehát az, a ki valamely külső hatásra gyorsan eselekszik a nélkül, hogy tettének indokait világosan szemügyre venné s következményeivel tisztában volna.

Ilyen húbele jellem a mi Balázsunk is, a délibábos hős. Szerepre vágyó, rajong a honért, mohón akarja szolgálni, csak nem tudja: mivel. A hatvanas évek kezdetén az egyetemre subscribál, ott először is úri magyar temperamentuma jelentkezik: nem tanul. Egyetlen tanulmánya a padfaragás és pipálás. Igazi víg czimbora. Enni, inni, férfitársaságban duhajkodni jól, sőt a legjobban tud. Nagy a népszerűsége, míg egyszer csak valami nem sikerült éjjeli hazafias csínyen a rendőrség rajta fogja. Társai, kik a csínyre beugratták, kinevetik s ő Achilleusként duzzog s félrevonúl. Keresi a magányt, miután a zajban csalatkozott. Adja az életuntat, míg véletlenül egy felfedezésekben utazó színész Shaksperet lát benne. Balázst ragadja a gondolat, hogy írjon drámát. Tervet tervre sző; dramaturgiát tanul, nyeli Lessinget. A megírandó drámához

. . . . . hősi jellem az van készletben.
Hisz hőst minálunk lelmi nem nehéz,
Ki lóport sem szagolt tán életében,
Asztal körül, ha kell, mind nagy vitéz.

De áruló jellem is kell. Nemsokára ilyenre is akad. Réfalvy ez, ki a szabadságharcz után a szomorú napokból látszólag neje meggyalázása árán menekült meg. Ezért a közvélemény megbélyegzi, noha híven szolgálta a nemzeti ügyet. Ezt a Réfalvyt akarja tanulmányozni s általa drámájában a hazaárulót megrajzolni. Lakására siet, de csak lánykáját leli otthon. Majd megjön Réfalvy is. De sem személye, sem környezete nem olyan visszataszító, mint a hogy egy hazaárulót Balázs magában elképzelt. Lakása kedves, virágoktól ékes, lánya bájos és elragadó. Maga pedig böles és élettapasztalatokban gazdag hazafi, ki óva inti a nagyratörő ifjút, hogy

.....ki csak a költők honát kutatja,
A földön járni tudni elfeled.

Diktum-faktum, a mi Shakspere-Balázsunk szerelmes lesz a hazaáruló lányába.

Most a szerelem ígérte boldogság s az írói dicsőség reménye között hánykódik lelke. Melyiket válaszsza? ez a nagy kérdés. Merészen, huszárosan elhatározza, hogy a kettős boldogság pálmáját megnyeri. Ez nem is oly nehéz, hisz Goethe, Burns, Eötvös, Kemény s a régiek is Dante, Zrinyi kettős pályát futottak meg. Miért ne tehetné meg ő is? Újra drámát ír s tanulja a jogot. Ő a komolyság higgadt pontifexe, megveti a percz gyönyöreit.

Ámde e közben recseg, ropog az absolutismus épülete. Solferino, Magenta kemény ütést mért rája. Itthon a hevesvérűek már általános felkelést terveznek. A fuldokló hatalom örömmel kapaszkodik bele a forradalom felfedezésébe s megtorlásába. A dolog fiaskóval végződik mindkét részen.

Mi azt hívők: kész a felkelés.
A kormány meg: felfedezte azt.

A kettős felsülésre a kormány dühében keményen sorozni kezd s Balázs is borjú alá kerül. Közönyt színelve, búcsúzik el kedvesétől s viszik Olaszországba. De az osztrák hadseregből megszökik s felcsap garibaldistának. Kifesti a jövőt élénk színnel, midőn győztesen, érdemrendekkel szabad hazájába visszatér. Balázs azonban most is a futó homokra épített. Részt vesz a dicső olasz szabadságharczban. De az se az olaszoknak, se

nekünk a szabadságot nem hozta meg. Remény, dicsőség kurtán véget ér. Kiki megkapja félévi zsoldját s mehet, a merre tetszik. Balázsnak is szétfoszlott minden ábrándja. Csak az maradt meg, mit búcsúztakor könnyen felejthetőnek hitt: szerelme. Ez most egész lelkét elfoglalja. Bírni vágyik imádottját, ki — hitte — bízton várni fog rája.

Szép reménye vak remény volt. A mint járja az olasz muzeumokat, régi, ismerős barátjával találkozik, ki hetykén elmondja, hogy nős, felesége Réfalvy leánya. Gombház — próbálja magát vigasztalni Balázs. De bizony hasztalan becsmérli szíve érzését, megrendíti őt az, hogy kedvese másé lett. Csalódott ebben is. Feledni kell a bánatot — a tudományyal. Ez úgy se csal meg senkit. Könyvek közé temetkezik s történet-böleseleti művekbe kap. Ezekből új vezérötleme támad: a munka, a békés munkálkodás útján boldogulni s boldogítani. Angliába megy nemzetgazdasági tanulmányokat végezni. Mill Stuart s Proudhon az olvasmánya. Az angolok nagyszerű nemzeti életét, gazdagságát megbámulja. Mindent azonnal készen egyszerre honába átültetni kíván.

Mert ezalatt itthon is beáll a munka ideje, a kiegyezés létre jön. Balázs is visszatér honába. Komolyabb ugyan, de még mindig hübele. Munkakedve, reformtervezgetése folyton erősből. Hisz maga látta Anglia szabadságát, jólétét s műveltségét. Maga látja s összehasonlítja ezzel a haza műveletlen s parlagon heverő földjét. Reformálni kell, az szent bizonyos. Balázsunk is megindul, hogy reformer legyen, de bizony bolondnak tartják s nemes szándékát még meg is gyanúsítják. Dugába dönt terveit a vidéken hagyva, megugrik s Pestre megy. Ide is az önzetlenség vezeti s a közügy szeretete. De csak az ellenkezőt látja ott is. Megutálja Pestet, hazaindul bátyjához, hogy Epikuros módjára éljen. Hajótörötten ér haza. Bátyjánál ép nagy lakoma van. Ott van a többek között volt kedvesének, Etelkének a férje is. Duhajúl mulatnak. A férj hívására ittasan elmennek meglepni Etelkét. A borszította mámor s az egykori szenvedély emléke elveszi Balázs önuralmát. Botránnyt követ el.

Másnap kijózanul. Lassan-lassan feldereng előtte, mit mámorosan elkövetett. Meglepi az önvád, gyötri a titkos bűnhődés, megutálja magát s síváran tengeti napjait.

III.

A délibábok hősenek meséje tehát az abszolutizmus második — hazánkra s nemzetünkre kevésbé rossz felében s a kiegyezés első pár évében történik.

Alapgondolatát maga az író megfogalmazza. (A délibábok hőse I. r. 5—6 szak).

A népek élte egy nagy szerves élet; benne a jó és rossz elem folyton-örökké tusázik. A tusakodással járó romlásból támad az új élet. Ebben a szerves folyamatban a népek java és salakja egygyé vegyülve gerjedez. A rothadó elem kiválik s elenyésczik. A jobb rész, az tovább él s új küzdelemre hívatik el, most már valamely nagyobb czélért. S ez a körforgás ismétlődik mindig újabb és újabb, nagyobb és magasztosabb czélért. De be nem fejeződik s a czél el nem éretik soha. Bármily önérettel tölti el a küzdőt ereje nagyságának tudata, czélt még se ér. Bárhol és bármikor vegyünk keresztmetszetet a történelmi folyamatról: megvalósult czélok, befejezett s teljes eredményt nem fogunk találni. A népek tusakodása arra jó, hogy benne és általa az eszmék tisztázódjanak s az emberiségnek életre való eleme életrevalóságát megbizonyíthassa. Arra jó, hogy az életre nem való elem kiváljék s elhulljon.

Példája hősom: Hübele Balázs.

Nyilvánvaló ennek következtében, hogy A délibábok hősenek alapozása, conceptiója nem sikerült. A költő által megfogalmazott történet-bölcseleti álláspont helyessége vagy tarthatatlansága itt szóba se jöhet. Történetírók vitakozhatnak azon, hogy ez az álláspont megfelel-e az igazságnak vagy nem. Nekünk azonban a költőtől ezt a felfogást igaznak, a valósággal összhangzónak kell elfogadnunk még akkor is, ha a tán a történet pragmatizmusa mást tanítana is. Hübele Balázs tehát szomorú példája annak, hogy a történelem tanúbizonyossága szerint czélját senki el nem éri, legyen törekvése bármilyen nemes és tiszta.

Szomorú példája, de siker nélkül való példája. Mert hisz a hübele jellemeknek soha semmi sem sikerült. Nem sikerül, mert ezek minden cselekvésüknél kirugják lábuk alól a talajt s ajtóstúl törnek be az események árjába, a mely természet-

sen elsodorja őket. A hübele jellemeeknek legfőbb vezérük a pillanat; ők a leghígabb impressionisták. Nincs elég józan eszük, mint a hogy a mi Balázsunknak sincs. Kovályogva kapkodnak ők egész életükben s ép ezért egyetlen lépésük sem kimért, okszerű, eredményes és eszélyes lépés. Már pedig esztelen, ildomtalan egyéniségek pályájának megrajzolásával a történelmi igazságokat megbizonyítani nem lehet. Ezek t. i. beszámíthatlanok szavaikban, tetteikben, egész erkölcsi magatartásukban. Ilyen hebehurgya eljárású emberek előfordúlnak az életben, a társadalomban. De azért épen nem történelmi alakok. Semmi más hatásuk nincs azon kívül, hogy részvétünket felkeltik s kiérdemlik. A délibábok hőse is, mint afféle jó bolond, kapkodó bölcseséggel, igazabban oktalan szelességgel rohan az életbe, hogy boldogítsa magát s hazáját. Kudarczából kudarczba, csalódásból csalódásba botlik. Csalatkozik mindenben, kiábrándul mindenből, végül önmagából is. De hisz az előre bizonyos, hogy hübele embernek semmi sem sikerül. Igazában véve, Balázst sem csalja meg semmi és senki. Nem a körülményekben, önmagában van a hiba. S mikor ezt lépésről lépésre elköveti s ezéjét meg nem valósíthatónak látja, újabb hibát követ el, mert a sikertelenséget nem önmagának tulajdonítja, mint van, hanem másoknak. De vajjon mi köze az ő oktalanságának a történelem logikájához, ahhoz a tételhez, a mire felépül az egész elbeszélés s a melynek, az író szerint is, példája akar lenni?

Az a hős, kinek pályafutásával Arany a maga kánonját igazolhatta volna, nem szánalmas, együgyü alak kellett volna hogy legyen, hanem nagy hős, tragikai vagy eposzi hős. Erre az alapozásra csak egy nagyszerű jellem építhető fel. Ennek következtében az egész mű conceptiója hibás, eltévesztett.

IV.

Hibás a mű conceptiója, mert akár történeti, akár költői igazságok demonstratiójához nem veszünk, nem vehetünk Hübele Balázsokat. Nem ezeknek, de a Sokratesek, Caesarok, Zrinyik és Széchenyik pályájából lehet leszűrni azokat az igazságokat, a melyekről aztán azt mondjuk: *magistra vitae*.

Úgy ám — hangzik az ellenvetés — de A délibábok hőse nem egyén, hanem típus; Arany a hatvanas évek ifjúságának egyik típusát rajzolja hősében — mondja Gyulai Pál.¹ Kozma Andor szerint a költő nehéz aggodalomba esve, fájdalmas gúnynyal rajzolt megdöbbenően igaz képet erről a hűbele, szalmalángos, nem eléggé alapos, tulságosan ábrándozó s eszmörlétesen kiábránduló modern magyar társadalomról.² Kozma szerint tehát A délibábok hősének a keretét a hatvanas évek magyar társadalma képezi s A délibábok hőse tulajdonképen ennek a — Kozma szerint modern (?) — társadalomnak a képviselője, típusa.

S mit mond a költő maga?

Ama hívő korról, az ifjúi ábrándok koráról fog énekelni, melyben pelyhes állal az ifjúi hit csak szépet s jót jövendől.

S ez álom nemcsak engem lelkesíte
 A nemzetnek volt az reménykora :
 Bizton közel várt megváltóira,
 Mindenkit egy vágy, egy érzés hevite,
 S elönté annak boldog mámora.
 Nehéz igánkat is paczkázva vittük,
 S mert láttuk a czélt, már elérni hiűtük.
 Elérni rögtön ; mert folyvást kimérten
 Haladni czélra nem természetünk,
 Számítani sem, se időben, se térben . . . . .
 Szerény kitartás nincs a szittya vérben
 Lassu kimért munkát nem tűrhetünk . . . . .

(A délibábok hőse I. r. 8—9. sz.)

Később is a költemény folyamán a költő azon felfogása érvényesül újra meg újra, hogy hőse a hatvanas évek ifjúságának típusa s hogy a költeményben rajzolt társadalom tulajdonképen a hatvanas évek társadalma. Bizonyos, hogy A délibábok hőse nem individuum; már magának a szónak a jelentése is mást mond. Típust rajzolt benne a költő s körülötte az egész akkori magyar társadalmat. S így a Gyulai és Kozma véleménye *együttesen* igaz.

¹ Gyulai Pál: Arany László munkái I. k. 18. l.

² Kozma Andor: Emlékbeszéd Arany László felett. Olcsó könyvtár. 1116. sz. 32 l.

Tehát a költő nem egy hübele alakkal, de egy egész hübele nemzedékkel igazolja a maga felfogását, conceptióját.

Az a kérdés már most, hogy a hatvanas évek ifjúsága csakugyan ilyen hübele ifjúság volt-é? hogy a hatvanas évek magyar társadalma valóban olyan, a milyen A délibábok hőséneke a társadalma?

Azt gondolom, a költőnek nincs igaza. Bizonyos hidegség, sok helyt ezinizmus hangján beszél az akkori ifjúságról s az akkori társadalomról.

Az akkori ifjúságban lehettek hibák. Sőt bizonynyal nem egy, nagyon sok volt, mert hát ugyan melyik korban nem követünk el hibákat s melyikben könnyebben, mint épen az ifjúságban? Juventus—ventus: fiatalság—bolondság. Hübelék, míg a világ világ lesz, mindig akadnak s legtöbben épen az ifjak között. De a hatvanas évek ifjúságáról, jóllehet a hübelék szokásos perczentje abban is jelen volt s élt, azt állítani, sőt valókép hirdetni, hogy az a kapkodás és szalmaláng ifjúsága volt — tévedés. Nem volt az olyan felületes, hogy hitte volna: csak kezét kell kinyujtania s már megvalósult a cél, ha más-kép nem, hát alápottyan az égből. Az az ifjúság nagyon komoly ifjúság volt. Sokat és komolyan tanult és dolgozott. Honnan került ki az alkotmányos élet első évtizedeinek komoly, lelkes és odaadó szakértelemmel dolgozó tisztviselői kara, ha nem épen ebből a hübeleséggel illetett ifjúságból.

Lángolt és lángolni fog az ifjúság örökké s lángolásában mindig lesz a szalmáéból is. Lángolt az az ifjúság is, jobban tán, de igazabban is a mainál. Megragadott minden alkalmat, hogy hazafiságával, magyar voltával az elnyomás ellen tüntessen. Kapott is minden gondolatot, mely a hon megmentésével valahogy kapcsolatban volt. Jól tette. 1848 márcz. 15-ödikét is az ifjúság csinálta meg. A szabadságharcz legértelmesebb, legderekabb és rettenthetetlen alantas tisztjei és közkatonái az ifjúságból kerültek ki. Hitte — s hite mindig többet foglal magában a valónál, — hogy a mint ő csinálta s védte meg a szabadságot, míg lehetett: a feltámasztás munkájából is sok vár reá. De hübelének mondani még se lehet. Nem szabad lekicsinyelni a kis dolgokat se.

Arany László eme felfogása, bár nem indokolható, mégis érthető. Őt öröklött tulajdonságai: komolysága, józansága, szemérmessége s reális életnézete visszatartották az ifjúság nagyzolásaitól. Kora érettsége pedig a lobbanékonysággal nem fért össze. Tapasztalt fővel, érett felfogással az ifjúkori tetteket egészen másnak látjuk, még ha magunk is bottlottunk annak idején. Háttha még — mint Arany László — elkerültük volt ezeket a botlásokat? Ekkor mindenesetre szigorúan meg- és elítéljük minden ifjúságnak a magatartását.

Hát a nemzet olyan volt-e a hatvanas években, a milyennek Arany László rajzolja?

A délibábok hőségének a társadalma délibábos társadalom. Nincs benne komoly józanság; nyomról nyomra lépve haladni nincs ereje. Kapkod terv nélkül, vagy tétlenségbe merülve, az égtől is segílyt remél.

Politikánk legmagyarbika:
A sült galamb várás politika.

Dolgozni nem szeret, nem is igen tud. Az a kép, mely a III. és IV. részben ezt a magyar társadalmat feltünteti — igaza van Kozma Andornak — megdöbbenítő. De abban nincs igaza, hogy ez a kép hű kép.

Voltak ennek a társadalomnak is, a melyet Kozma ok nélkül modernnek nevez, hibái. De vessük mérlegre a hatvanas évek társadalmát s könnyűnek nem fog találatni. Hiszen végtére is mi hozta létre a kiegyezést, ha nem a társadalom. Nem kicsinylem én a többi segítő körülményt se, de az bizonyos, hogy ha a társadalom is alája hajtja fejét az igának s megalkuszik vele, az osztrák uralom a külföldtől szenvedett vereségek ellenére is nálunk diadalra jut. A Deák-féle passiv ellenállás, a társadalom szívós ragaszkodása nemzeti jogaink iránt, s kitar-tása faji szokásaink mellett s hozzá kikerülése s megvetése az elnyomó hatalomnak: ezek hozzák létre a kiegyezést. Elmulaszt-hatott sok mindent ez a generáció, de a legfőbbet, mitől üdve s jövője függött, el nem mulasztotta. Megőrizte magyarságát s ezzel megóvta, illetőleg újra helyre állította alkotmányát. Annak a nemzedéknek mélyebb hite, nemesebb fájdalom, tartósabb

lelkesedése, kietlenebb kétségbeesése és emelkedettebb megnyugvása volt. Több is volt abban a nemzedékben — jegyzi meg Baráth Ferencz, A délibábok hőséneke egyetlen alapos kritikus. Ez a társadalom olyan magatartást tanúsított, a melynek következtében ezéjét elérte. Nem hibái maradnak mindenha emlékezetben, hanem erényei. Sem a történelem, sem a köz-tudat nem a vádnak elitélő szavával, hanem az elismerésnek megtisztelő dicséretével gondol rá. Mert jellemző tulajdonsága s egész magaviselete erény, tisztos önmérséklet, ildomos kitartás s eszélyes böseség volt. Deák Ferencz politikája eskis egy olyan komoly és nagyon is érett társadalommal jutott diadalra.

Ezért Arany László politikai költeményének maradandó s tartós beése nincs. A hősnak önzetlenséggel párosult rövid látásából fakadó kudarczai meghatnak s részvétre indítanak. Szánjuk a benne rajzolt fonákságokat. De igazi mély hatást sem a hős, se környezete nem kelt. Pedig mennyi jelesség van e költeményben! Erőteljes s szépen folyó nyelv, mely különösen a méllázó hangulatok festésében rendkívül hajlékony, a jellemek következetes megalkotása, az epizodikus részek hű rajza, különösen pedig a hűbele lélek pontos és nagyon finom ismerete mind a költő művészi képességének bizonyosságai.

És mégis muló értékű, mert felfogásában elhibázott. A kornak, melyről énekel, nem a jellemző, meghatározó tulajdonságát, legszembetűnőbb oldalát látta, hanem a kevésbé döntő, hogy úgy mondjam, minősítő vonását. De helyesen látnia a költőnek valóban nehéz is volt. Egyénisége, melyről Kozma azt mondja, hogy a legmodernebb költői egyéniség, a lelkese-dés mámorától ment volt úgy a költészetben, mint a közélet terén is. S ha másokban látott ilyesmit, könnyen délibábnak minősítette. Maga egészen komoly volt, jelszavak soha el nem ragadták. A munka, a folyton tartó és kitartó munka volt az ő életelve s egész élete.

Boldog, ki lassan nyomról lépve nyomra,
Egyszerre útján nagy szírt nem mered,

mondja és vallotta és cselekedte egész életében. Előtte a munka volt a legnagyobb erény. S ezért a hatvanas évek társadalmát,

a mely igaz — nem sokat dolgozott, mert nem adatott dolgoznia, könnyen ferde színben látta. Hiszen ő már tizennyolcz éves korában derék és komoly munkása az irodalomnak.

Ehhez járul még az, hogy tárgyát nagyon is a mából veszi, a mikor még a nézetek tisztázva, a vélemények elfogadhatólag kialakulva nincsenek; a mikor még a historia pragmatizmusa a látóhatárt meg nem tisztította a sok oda nem tartozó s a látást akadályozó elemet félre nem lökte.

Aztán *A délibábok hőse* tulajdonképen a kiegyező párt mellett van. Eszméi, elvei, egész felfogása a kiegyezést szükségesnek s üdvösnek, legalább is szükségképen üdvösnek hirdető pártéi. A kiegyező párt pedig, hívták annak vezérét Martinuzzinak, Károlyi Sándornak, vagy Deák Ferencznek, soha sem volt oly népszerű, mint magának a nemzetnek a tömege. Az eszmény, az ideal a rideg valónál, az elv a megalkuvásnál mindig szebb és költőibb, lelkesítőbb és felemelőbb. Ezért van, hogy, a mint maga Arany László megjegyzi,¹ a kiegyező pártnak alig van költészete. Egyéniségének a kiegyező párt eljárása tetszett. Ahhoz esatlakozott a napi politikában is, mint országgyűlési képviselő. Ennek a pártnak szellemében szól akkor is, mikor azt mondja: munkára int, küzdésre hí az élet (Későn. Lenau után) s akkor is midőn fedd, hogy

Nincs időnk az időre várni,
S mit szánk, szemünk meg bír kívánni,
Mind kell, egyszerre, ma.

(Tűnődés).

Egyéniségéből jön a figyelmeztetés, hogy nem jó Ikarusként a napba nézni, mert könnyen pocsolyába hullhatni. Tulhit, tulkétkedés egyaránt hiba. Középen, az arany középúton van a való, mert az emberek se szentek, se gazok mind. A politikai költő egyéniségéről már említett tanulmányában többször tesz megjegyzést (291 és 300 l.) De legalaposabban ott, hol a fényképet önmagáról írja meg (258. l.). „A ki lelkesült a hazáért, de reményeiben vagy kortársaiban csalódott, a ki lelkesült a jóért, szépért, igazságért, erkölcsökért, de eszményét az emberek közt

¹ A magyar politikai költészetről. Arany L. munkái II. köt. 258. l.

fel nem találja, a ki buzog az irodalomért, de hívatatlanokat lát annak templomában: az írhat szatirát a haza, morál, irodalom érdekében, de a merőben hideg és közönyös kedély soha". Arany is hidegnek, közönyösnek látszik eme szatirikus elbeszélésében, mert a kor hibáit kiméletlenül gunyolja, a léhaságot ostromozza, de azért az ő lelke ép úgy rajong fajáért, a magyarságért, mint azoké, a kik örökké csak hízelegnek a nemzetnek a kegyekért.

V.

Elég e tekintetben a *Hunok harezára* hivatkoznunk. Ezt 1874-ben olvasta fel a költő a Kisfaludy-társaságban. Merőben politikai költemény. Rövidre fogott képe ez a magyar faj s a germán népek között lefolyt s most is tartó hareznak.

Ez a harez Attila koporsójánál kezdődik. A világ pörölye eltűnt s a szolgaságba vert germán törzsek összetörni a hun igát feltámadnak. A harez kétségbeesett és rettentő volt. Nemzedékek nemzedékeket kiirtva ástak sírt maguknak. Az élők harezát a meghaltak is folytatják. Éjente alaktalan alakjuk megelevenül s fenn a levegő híg sötétjében folyik az iszonyú küzdelem (a mint ezt először Kaulbach, a híres német festő, vászonra vetette). Azóta örök ígézetképen maradt a két népen az iszonyú végzet, hogy köztük soha ne lehessen béke, de

Örökösen egymást támadva, gyötörve,
Leveretve százszor, soha meg nem törve,
S bár a kimerült test lankadva lerogyjon,
Szellemök egymástól nyugodni ne tudjon.
Életüket folyvást fenekedve töltsék
Éjüket, napjokat zaklassa gyűlölség.
Ha az egyik nyugszik, verje föl a másik,
Erejük fogytáig, lélekszakadásig.

A harez azóta foly földön, levegőben. A gyűlöletnek a furor hungarorum contra germanos és a furor germanorum contra hungaros-nak a küzködése. Folyik a harez ma is. De több ravaszsággal, mint eddig. Míg egyrészt hirdeti a német, hogy haldoklik a magyar, miénk lesz a bőre, addig szívós erejével felhasználja a technika csodás vívmányait megrontásunkra. Tűrő

munkával vasúton, hajón, gyárban, hutában, géppel, pörölylyel, gyaluval, mint hangyasereg száll meg minden helyet, hol a megélhetésnek valamelyes feltétele megellelhető.

És a magyar? . . . A magyar délibábian úszik, álmodozik, önbizalma esüggedt, hite, erélye megrendült, versenyheve nem bántja, serény munkásvágy nem sarkalja. Mintha csodára várna, mely diadalra segíti, mint a hogy eddig is megsegíté a magyarok istene.

Most odaszól a költő: Magyarom! eddig se csoda védett meg s holmi külön isten, de a kard, honszeretet, okos ildom, ép, józan, erős ész, önakarat. Félre a kishitűséggel, hű-hó helyett állj a porondra ki tettekkel, a munkával.

Fogd csak ez új feyvert igazán két kézre,
Leld ki csak a csinyját, tudj vele jól bánni.
A régi hatvágást ezzel is kivágni:
S jöhet a hódító nyíltan avagy titkon,
Tied ez a föld még, te vagy itt még itthon.

A *Hunok harca* sokkal sikerültebb, a legsikerültebb alkotása Arany Lászlónak. Maga is leginkább meg volt elégedve vele, mit tanúsít az a körülmény is, hogy míg többi műveihez nem nyúlt, ebben a művében később is egész sorokat javított.¹ Szerkezete, hangja, egész menete sajàtságos. Epikai kép ódai hangon epigrammai beosztással s fordulatokkal.

Bennünket azonban ezuttal a költemény politikai, jobban mondva, történeti háttére érdekel.

A történettudomány tanítása szerint nemzetünk hatalmi helyzete a mohácsi vereség után megakadályozta erőink szabad kifejtését, hosszú évszázadokon keresztül. Egy darabig még produkált nemzetünk világra szóló tetteket. Küzdött alkotmányáért s szabadságáért. Diadalhoz azonban nem jutott a germánság részéről fenyegető elnyelési törekvések miatt. Ellenben kifáradt, elalélt. A XIX. sz. elején a nemzeti élet oly csendes és nyugodt volt, hogy a mikor egyesek ébredve ébresztgetni próbálták a nemzetet, az ébresztgetés munkája nehezen ment. Úgy elpihent, úgy elaludt a magyarság, mintha ébredni többé nem is tudna.

¹ Gyulai: Arany László munkái I. k. 10 l.

S ez alatt a németesítő törekvés még gyorsabban tört ezélja felé. S így önkéntelenül is felmerült a kérdés, hogy van-e hát bennünk élni erő vagy a lengyel nép sorsa jövendők? A reformkor gigásai s ezek közt épen Széchenyi bizonyították be tényleg és elméletben, hogy nem a volt, hanem a fejlődő népek közé tartozunk, hogy élni fogunk. Erre kötelez multunk, hazánk természeti viszonyai, a magyar nép fizikai és lelki jellemvonásai. Fejlődésünk a 49-iki szabadságharcz után újra elakadt. A germánság diadalmaskodni látszott. S ekkor, kivált ellenségeink hirdették, hogy haldoklik a magyar.

Haldoklik-e hát a magyar? Erre felel meg Arany László a maga módja szerint. Megnézi a multat is, a jelent is, hogy felelete megálló legyen. Mi van a multban? A magyar s a vele rokon fajok hareza, ádáz viaskodása a germánság ellen. Nines ebben a végzetes tusában eddig se győző, se legyőzött. S mi van a jelenben? Az ellenség az igazi struggle vor lifet vívja utolsó döntő mérkőzésre állt ki. A magyar pedig nem veszi észre, hogy itt most a lenni vagy nem lenni kérdése dül el. A veszélyt észre nem vette s ha igen, tétlenül vár csodára. Ne várjon csodára, eddig se az védte. Munkára fogja erőit, hogy ellenét legyőzze. Így győzni fog. És csak így, szívós, kitartó munkával. Munkára fel, mert élni fogunk, kárörvendő ellenségeink akarata ellen is.

Tárgyilag véve tehát a Hunok hareza reánk nézt fontos, egész történetünket domináló jelenséggel függ össze: a nemzeti lét fennmaradásának feltételét tárgyalja. Ennyiben már tárgyilag is állandó érdeklődésre számíthat.

De bizonyítja érdeklődésünket, a költemény hatását, tartós és maradandó értékét az a felfogás is, a melylyel a költő tárgyat eladja, megjeleníti. Nemcsak a gondolati rész, t. i. a tárgy megismeréséhez szükséges jellemvonások, hanem az értelmi rész is, a hogy t. i. a költő tárgyat látja és láttatja, a valóság-nak megfelel. A délibábok hősében a szatira csipkedő élével ostorozza a nemzet hibáit, a Hunok harezában hazafias magyarságának hatalmas páthoszával száll síkra érette. Abban megrója nemzete hibáit, hogy megjavítsa, ebben hivatkozik erényeire, hogy történelmi küldetését sikeresen betöltse továbbra is. Ott

ócsárolja a nyegleséget, hübeleséget és kapkodást, itt pellengérré állítja a magyar ellenségeinek elbizakodottságát s ijesztgető huhogását. De mind a két költeményben a középponti eszme egy és ugyanaz; nem kapkodás, vagy esoda, hanem az előre-látó, erélyes és szívósan kitartó munka, a kulturális előhaladás legyen a népek versenyében a legfőbb eszközünk. Csak is így tarthatjuk fenn magunkat. Ez volt az ő lelkének idoleuma a magán életben, ezt akarta nemzetének is idoleumává tenni.

VI.

S ebben a tekintetben, igaza van Kozma Andornak, Arany László a legmodernebb költőnk. Politikánkban s közéletünkben a kulturális munka elve uralkodik. Pótolnunk kell évszázadok mulasztásait, hogy fölényünket megtarthassuk. A mit hirdettek s hirdetnek államférfiaink s a mit maga is hirdetett és munkált mint politikus, azt hirdeti e költeményeiben is. Nem sallangos az ő hazafisága, hanem okszerű s eszélyes. Nem a multon mereng, dicsérve annak letűnt fényét, hanem a jelenre függeszti szemeit s abból, a mi jó s üdvöt hozó, erősíteni, fejleszteni törekszik; a mi pedig nem jó, kivetni.

Ime Arany László politikai költészete is bizonyítja, hogy történelmünk s költészetünk két atyafigyermek, hogy a kettő egy nyomon jár. De régebbi politikai költészetünktől különbözik abban, hogy tárgyát a jelenből veszi s szinte napi politikát űz, a mi mindenesetre a költői hatás rovására esik s kivált követőinél, egyrészt Kozma Andornál, ki örökösen az uralkodó párt elveit szolgálta s Bartók Lajosnál, ki ezt örökösen szidalmazta, a végletekbe csapkod s költőietlenséggé fajul el. Mert csak meghatározó jellegű eseményekhez fűződő politikai tárgyú költemények őrizhetik meg a költőiség zománczát s csak akkor, ha a költő abban az eszményben a jellemző motívumot érvényesíti.

DR. KRISTÓF GYÖRGY.

Az 1834-iki erdélyi országgyűlés.

(Töredékek gróf Gyulai Lajos naplójából.)

(IV. és befejező közlemény.)

Jan. 20-dikán. Tegnap ebédre csengettek, mikor elkezdém erdélyi töredékeim első czikkelyét írni, melylyel ma már nem vagyok megelégedve s kedvem sincs folytatni mindjárt, úgy is Ország gyűlése lesz, még pedig nevezetes. Wesselényi és Szász egybevesztek és mind ketten fenyegetődznek, hogy ide hagyják a Diactát, bizony nem volna szép tőlök így feláldozni a Haza javát. Ők úgy szólván, ketten teszik lelkét a Diactának, mivel egybevesztek, menjenek haza és hagyják mentére a dolgok folyamotját; kivált ha Wesselényi elmegy, egészen más színt fog váltani az Ország gyűlése, akkor elé áll Bethlen János és mérsékelt, de most veszedelmet magok után húzó pajtársai. 23 esztendei kiméletlen bánás után nincs a mérsékletnek helye és őrizkedni kell attól, hogy a régi bátor Gubernium tagjai újból megválasztassanak, mert akkor nem fogunk menekedni a régi rossztól. A felett volt az egybeveszés: a kétséges és hamisnak talált Regalista laistrom újból megerősített, Rescriptum a Gubernium tagjait nem nevezi, de mivel benne van az ezelőtti Rescriptumban, hogy kik *vi officii* Regalisták, azok is kapjanak Regalist, a mérsékelték azon vannak, hogy a választásokhoz bocsáttassanak ők is, már pedig az a Felségtől is el van ismerve, hogy a Gubernium nem törvényes, tehát nem lehetnek *vi officii* tagjai Regalisták; Wesselényi a mellett harezol, hogy a Gubernium tagjai Regalistáknak el ne ismertessenek és tökéletesen igaza van, de vesztett a conferentián és a nemzeti gyűlésben. Ma lesz országos pertractatio felette, sietek is, hogy el ne késsem.

Jan. 21-dikén. A tegnapi Gyűlésben major Szentpáli¹ kudarezot vallott, egy oratiót mondott vagy mondattak vele, melyben sok értelmetlen dictióját azzal fejezte be, hogy legyenek a Rendek kiméletesebbek szavaik megválasztásában, mert

¹ Szentpáli István.

az *ultima ratio*, t. i. az ágyúk fognak elé állani. Ily valóban rossz intentióju beszédet nem lehetett hallani az Ország termében, miolta Diaeta foly, de meg is mosták ám; a legszebb beszédet lelete ezután hallani, melyet nemes felindulásokban többen is mondtak; visszavonatták merőben vele beszédét, melyet magának el kellett alaptalannak ismerni, engedelmet kérettek vele nemcsak általánosan a Rendektől, de magától Wesselényitől is, kinek szavait felhozta; egy szóval, Szentpáli példásan kikapott, tízszer is kellett engedelmet kérnie, azért, mert nem mindnyája hallották. Nagyobb büntetést képzelní se lehet, de méltán történt vele, mert büntetlenül effélet mondani nem lehet. Wesselényi jelt kért reá és hogy ha szavát vissza nem vonja s megítéltetvén, az articularis büntetést kifizeti, még legalább a rossz hazafiak szemében mint martyr tekintethetett volna s talán kifizették volna a büntetéspénzt is helyette, de így ily gyáva magaviselet után inkább hiszem pensionálni fogják, a mit meg is érdemel . . .

Jan. 22-dikén. Ma van megint a Ferdinánd főhercegtől kijelelt második terminus a választásra, de még, úgy gondolom, két hétig se lesz meg; gyűlés van ma, meglátjuk, mi történik. Tegnap Csákyne báljából igen sokan eljöttek azért, mert a tisztikar is megjelent, én el sem mentem és ugyan örvendek, mert bizonyosan magam is ott hagytam volna a társaságot; katonával most együtt meg férni nem lehet, azért az asszonyegyesületi bálakat se fogom járni . . .

Jan. 23-dikán. Szegény Slaby patikariust ma temetik, igen becsületes, jó ember volt, a legsolidabb és igen jó hitelű ház volt az övé; gazdag, de még igen ifjú örököst hagyott maga után, tíz esztendőst. A tegnapi gyűlés lármás volt, Jósika Lajos, Horváth János,¹ Bornemisza Ignác, Nopcsa László oda hagyták a gyűlést; az utolsó fenyegetődött, hogy mára a tisztviselők nevében egy protestatiót fog beadni Wesselényi Miklósnak helyeslést nyert azon kifejezése ellen, mely szerint a Regalisticák egy részét a kormány tudatlan machináinak nevezte. Erre Degenfeld igen szépen jelentette ki, hogy ő is tisztviselő, de magára nem értette s prókátorra nincs szüksége, kinek tetszik, protestáljon a maga nevében, de nem a másokéban, kiktől felhatalmazása ninesen. Meglátjuk mindjárt, ma mi fog történni; megyek most gyűlésre, mindjárt tíz az óra. A tegnapi *noble Redoute* igen üres volt, de fénylett benne a szép Inezédi leány, Lally is jól nézett ki.²

¹ Széplaki P. Horváth János es. kir. kamarás, kapitány, később gróf (Horváth Toldi) és altábornagy.

² Gróf Csáky Eulalia, később Koji Komáromy Györgyné.

Jan. 24-dikén. Nopcsa Latzi azon nagy *bévue*-t, melyet csinált, jóvá akarta tenni azért, hogy visszavonta protestatióját, de nevetségés oldala megmarad a dolognak, mert a jegyzőkönyvbe ment Degenfeld nyilatkozata. A rossz ügy soha se fog lábra kapni, csak Szász Károly ne pártolná, mint tegnap szinte két óráig tartó beszédjével, midőn a választási első kérdést úgy javallatta, hogy mindenki szavazhasson, kinek regalisa van. De hát a Gubernium tagjai, a kik a Rescriptumban megnevezve sincsenek, vi officii nem illetékesek a szavazásra, mert törvénytelenül foglalták el helyeiket? A nagyobb rész Szász Károly vélekedésén van és félni lehet, hogy ezek győztesek lesznek; még harmincz egyén van felírva, kik beszélni akarnak. Alkalmasint tudni lehet a véleményeket a conferentiákból és a nemzeti gyűlésből. Ezen kérdés felett vesztek egybe Wesselényi Miklós és Szász Károly, első utolsót *mala fides*-sel vádolván, ezt a szót tizenkétszer hozta elő Szász Károly beszédében, melyben tizenkét kérdést mindig azzal rekesztett be: *hát azért lehet valakit mala fides-sel vádolni?* Mikor Wesselényi kifejtette, hogy a Gubernium nem választhat, a hallgatók neki adtak igazat, de tegnap Szász Károlynak, ki az ellenkezőt magyarázta, mert mind a ketten a bámulásig szépen beszéltek, én azonban mindig azt állítom, hogy Wesselényinek van igaza. Én azon félelem miatt, hogy a Diaetát talán el is oszlatják, soha szememet be nem fogom húyni azon világosság elől, mely W. beszédében megnyilatkozik, tiszta fényben akarom látni az igazságot és félni inkább lelkiismeretemtől, mint attól, mitől Isten őrizzen, hogy Diaetánk eloszolván, bitor kormány által igazgattassunk megint. Eljen Wesselényi! [A három nemzet és négy vallás czímű értekezés folytatása következik, melyet itt nem közlök]. Még talán harminczan vannak felírva azon kérdéshez, hogy kik legyenek a választók, a második kérdés lesz, hogy kik választhatók, abban nevezetes pont lesz a kath. püspöki kérdés és az Ország Generalisáé, a harmadik az utolsó kérdés lesz, hogy miként történjék a választás. Ennek tárgyalásánál az *absoluta pluralitas* kérdése fog hosszas vitákra alkalmat adni.

Januarius 25-dikén. Tegnap vala az első Casinóbál, be szép a két Intzédi leány! Csak egyig tartotta magát fel a mulatság, mely nem igen lelkes vala azért, mert kevesen valának. Ma Redoute, tegnap Hamletet adták és várakozáson felett jól játszott a Egresi Hamlet szerepét. . . . Szegény népek, míg a fény sugarai nem világítanak, addig csak játékaik vagytok az önkénynek s a tilinkóhoz hasonlítottok, melyen minden gyermek tud játszani, de a mikor a Hamlet flótájává fogtak emelkedni, nem fog rajtatok játszhatni más, mint a kinek lelkében összhang, mennyei

lehelet él. — Az idén Biasini a Redoutte haszonbérője és hiszem ha sok más haszonbérő károsodott is, ő nyerni fog, mert fáradhatatlan, ügyes ember. Az utolsó redoutte oly üres volt, hogy egy magyar bérő sirt volna, Biasini pedig tánczolt. Azért ismétlem, a mit már sokszor mondottam, hogy nem árt semmit, ha a magyar egybe keveredik némi tekintetben más nemzetekkel, mert jó tulajdonságaikban is vérelegyedés által részesedhetik, melyeknek most bizony hijával vagyunk. Biasini 1818-ban jött Erdélybe mint fegyvermester, én voltam első tanítványa Maros-Vásárhelyt, a hol akkor cancellista voltam, most már van alapított fegyveriskolánk Kolosvárt s itt is Biasini a mester. Ő kezdte a fiakereket Kolosvárt felállítani; egy ref. pap leányát vette nőül s gyermekei magyarok; kérdem, mi kár lesz az ilyen magyarokban, semmi, sőt nagy haszon.

Jan. 26-dikán. Tegnap szegény néném, Bethlen Ádámné megint igen rosszul van, elájúlt és nagyon el van fogyva élet ereje, 77 esztendőt ért és úgy látszik, közelget órája, mely mindnyájunknak el fog előbb később érkezni. . . . .

Jan. 27-dikén. Tegnap a Casino gyűlésben Wesselényi egy indítványt tett, mely szerint javalja, hogy az országgyűlési tagok szívesen látott vendégei legyenek a Casinonak, még pedig megkülönböztetve reájok ne ballotiroztassék; indítványa első ága elfogadtatott, de az ellen, hogy ballotirozás nélkül bevitessenek, első én keltem fel és azt mondtam, hogy a Casinoba mindnyájan egyformák vagyunk s különbséget nem tudok tenni követ és más hazafi közt. . . . . A követeknek, mint ilyeneknek, helyzetésök kétségen kívül szerencsésebb azokénál, kik ezen szerencsében nem részesednek, de lehetnek azok közt olyanok, kik nem csinos társalkodók, mint példa mutatja, lehetnek olyanok, kiket a közvélemény bemoeszkölt. Hát azokra se essék ballotirozás? Engem pártolt Teleki Domokos és nyertesek is levének, melyért Wesselényi úgy megharagudt, hogy oda hagyta a Casinot és azt mondta, hogy többé küszöbére se fog lépni. Így büntetni a Casinot, mely helytelen! és haragudni azért, ha vélekedése az embernek pártolását nem nyeré, újra mely helytelen! Wesselényi nagyon indulatos kezd lenni. Oh! miért nem lehet a tőkélyt felletni, milyen közel van hozzá Wesselényi Miklós és még ő is tele gyengeséggel, hiúsággal. Ma talán lesz enuntiatio a választási első kérdésben; még úgy tudom, tizenheten vannak felírva, kik e tárgyban szólni akarnak. Tegnap Bethlen Domokos nagyon különösöket mondott a gyűlésben, többek közt Szász Károly doctrináit *stoicusi scepticismus*oknak nevezte, ég és föld, *zenith* és *nadir*! — Épen olvasom a „Honművész“-ben Szentpéteri Borsos Klára halálát, nagyon sajnálom ifjú életét, melyet oly hamar

ide kellett hagyni, jelesen énekelt és színészi helyét is jól betöltötte. Nyugodjék békében!

Jan. 28-dikán. Tegnap végtére megtörtént az enunciatio az első kérdésében a választásnak. Szász Károlynak maradt meg vélekedése, hogy t. i. mindazok votizálhatnak, kiknek meghívó vagy megbízó levelök van, laistromot nem készítenek és a Gubernium tagjait nem hivataloknál fogva, hanem mint királi hivatalosokat bocsátják szavazásra, ha regalist tudnak elémutatni, nem tekintve azt, ha megvannak-é nevezve vagy sem a kir. Rescriptumban és épen itt van a sophisma, Szász Károly doctrinájának rossz gyümölcse. Azt demonstrálta a Rendeknek, hogy nem kell bele tekinteni a Rescriptumba, melyben a Regalisták megvannak, de kihagyva a Gubernium tagjai. Ez a Rescriptum a Rendek kérésére költ, az elsőben nem lévén névszerinti laistrom acludálva, mert a mely mellé volt ragasztva, hamisnak ítéltetett és még is most abba nem tekintenek belé azért, mert félnek elosztatásától a Diaetának, ha megint akadékoskodnak. Benne van a Rescriptumban, hogy a megnevezettek kivül még hívatassanak meg azok, kik hivataljoknál fogva Regalisták, de azok alatt a kir. Táblát is Főispánokat, de nem a Gubernium tagjait kell érteni, mert azok törvény értelmé szerint is csak *in concreto* s nem *individualiter* votizálnak, ez úttal pedig törvénytelen helyheztesésök sem engedi befolyásokat a Diaetára, míg új Gubernium választva nem lesz, ezt maga a Felső is elismerte. Gyáva félelem az ilyen! . . . .

Januárius 29-dikén. Tegnap az asszonyegyesületi bálban voltam a Horváth háznál az Ovárban, a társaság elég nagy volt, de részemről, kevés időtöltést találtam benne . . . . .

Tegnap lármás székely gyűlés volt, de magam ott nem lévén, le sem írhatom. A felett veszekedtek, hogy ki legyen az elnök, választott-é, vagy mint eddig, az anyaszék (Udvarhelyszék) főkirálbírája; ezen nemzeti gyűlésekben mindenkinek, a kinek székely birtoka van, szava is van, így engem is ott szó illet s mihelyt ez meg lesz állapítva, meg fogok bennök jelenni . . . . .

Januárius 30-dikán. A tegnapi legszebbike volt a folyó Országgyűléseknek. Wesselényi Miklós a betiltott és hasztalan várt naplóra nézve, melyre az engedelem csak nem jött, tettel kívánta bebizonyítani azt, hogy egy országgyűlésnek van hatalma tulajdon sajtójával nyomtatni s van hatalma arra, hogy egy ily sajtóval disponálhasson. A legnagyobb titokban vett egyet, azzal sajátkezűleg egy ívet a naplóból éjszakának idején kinyomtatott és a tegnapi gyűlésen sok példányban elosztott az Ország rendi közt. Szép látás volt azon elragadtatást látni, mely a Rendeket azon szempillantásban áthatotta, mikor Wesselényi

mondta, hogy neki sajtója van, vele nyomtatott és ezen sajtót az Országgyűlésnek szabad használatra ajándékozza. Az egész terem úgy szólva, megfiheredett a sok fehér laptól, mely mindenkinek kezében ki volt terítve. Meg kellett volna szünni ezen szempillanában a gyűlésnek, egy napnak elég volt egy ily megirázó öröm és nem kellett semmi is érdekes ezután; azonban hozzáfogtak a napi renden levő választás második kérdéséhez, t. i., hogy kik választhatók. Úgy látszik, hogy elmellőzve azokat, kiknek választhatásokhoz szó férhetne, most ezuttal a Rendek csak olyakat fognak választani, kikhez szó sem fér, ú. m. Gubernator, Thesaurarius, Tabulae Praeses, Cancellarius és hét tanácsos, mikor ezek meglesznek, akarják vitatás alá hozni az ország-generalisi, szász comesi és püspöki kérdést, talán már későn! Ma nincs gyűlés, bizonyosan titkos tanács foly a Főhercegnél a tegnapi váratlan eset következtében. Javaslatozt tettem tegnap a Casinóban az iránt, hogy aláírás nyitassék egy billikorra, melylyel Wesselényi megtiszteltessék, azonkívül egy köszönő levelet is indítványoztam hazafias szép ajándékaért, melylyel az Országot annyira meglepte. Valóban nagy ember Wesselényi Miklós és gyengeségei eltűnnek fényes erényei mellett; ő szóban, tettben, lélekben és testi erőben nagy, neki párja nincs, hőse ő a Diaetának, a mostani kornak! Meg kell jegyeznem, hogy tegnap az ajánlott sajtó elfogadásának jeléül mind felkeltek, csak Jósika Samu nem, kit, mintha leszegeztek volna, még keményebben ereszkedett székébe és vele együtt még Balla,¹ Gál Domokos és Malom, kik hasonlóan ülve maradtak s a két utóbb említett mindjárt el is távozott referálni a kath. püspöknek. Cserei se kelt fel, úgy szintén Bethlen Pál, ki azt mondta, hogy ülve is elfogadja. Az ülők közt volt még Bánffy Ádám, Haller László, Kozma Pál és Nopcsa László. Mikor Teleki² a nagy minoritást felszólította, hogy már ők álljanak fel, kik el nem fogadták, csak Nopcsa költ fel, azt mondva, hogy ő nem szégyenli véleményét felállításával is bizonyítani..... Voltak még olyanok is, kik nem tudták, hogy mit csináljanak, hol felállottak, hol leültek, ezek a legszánandóbb emberek, szél fújta után fordult köpenyegek;³ miserabilis ember az olyan, a ki nem határozott.

Januarius utolsó napján. Már másod napja, hogy Országgyűlés nem tartatik, Wesselényi ajándéka megijesztette a factionistákat. Asztalára könyökölve kapták tegnap a nemzeti gyűlés

¹ Csik Sz. Mihályi Balla Mihály, a kir. tábla számfeletti bírása.

² Valószínűleg gr. Teleki Domokos.

³ *Lieber ein Spitzbube sein, als gar nichts, mondta valaki.*

követei Nopcsát, az elnököt, igen szomorú ábrázattal, azt felelte nekik, hogy nem érzi magát alkalmasnak arra, hogy gyűlést tarthasson. Ugy mondják, hogy a Főherczeg nagyon leszidta, jól esik neki, mit szidatja magát. Diaeta elosztatásáról beszélnek, a mérsékeltek félnek erősen ettől, az ultrák nem bánják, mert annál nagyobb reactiót reménylenek, a kormány szeretné a revolutiót kiűtetni, de abból nem eszik. Tegnapelőtt éjjel egész reggelig patrouillok jártak keltek; Mátéffi királybíró a Főherczeg parancsára a Várdán hált, hogy a rendetlenség esetében mindjárt készen álljon a csendesítő szer, a bayonette. Azzal biztatták magokat, hogy az ifjúság és népcsoport, mely Wesselényi tiszteletére fáklya világnál és musika mellett háza előtt megállott és köszöntötte 29-diki szép ajándékaért, melyre Wesselényi hosszasan az utcán nekik válaszolt és a sajtószabadságról beszélt, folytatni fogja utczai vándorlásait és excessusokat is fog tenni, azonban az ifjúság csendesesen haza ment, és egész éjjel semmi se háborgatta a nyugalmat, csak a széljel járó és lovagló katonaság! — *Senatores pedarii*-knak neveztettek a római tanácsosok, mikor felállással vagy pedig akár jobb, akár bal felé menetelekkel hallgatva, nyilvánították ki véleményüket, ilyen szavazás neme nálunk is gyakran látható, de én nem vagyok barátja, nagyon csalhat az ítélet, jobb ennél a névszerinti felszólítás a szavazásra, lassubb ugyan, de bizonyos mód.

Febr. 2-dikán. Ma megnéztem a Wesselényi sajtóját és azután pálinka- és sörfőzőjét s eltölt vele és igen hasznosan a délelőtt.

Febr. 3-dikán. Az oppositio meghasonlása igen fájdalmas tapasztalás; Wesselényire sokan neheztelnek azért, hogy előre nem közölte barátjaival azon szándékát, hogy sajtóval akarja az Ország gyűlését megajándékozni és hogy ezzel talán a Diaeta feloszlását fogja eszközölni. A mai nemzeti gyűlésbe visszajött küldöttség azt az izenetet hozta Nopcsa Elek elnöktől, hogy a Kir. Biztos parancsolatjából mind addig országgyűlést nem tarthat, míg az az iránt tudósított Felségtől válasz nem jövend..... E szerint vagy tíz napig megint nem lesz gyűlés, holnap azonban conferentia említett elnöki üzenet tárgyában, — megkapja, reménylem, Nopcsa a magáét. Szegény Stükert, a gyorsíró is hajhászák, el akarná a Főherczeg esípetni, mert gyanakszik reá, hogy a sajtó dolgában ő járt Wesselényi kezére, még csak a kellene, hogy személyes biztonság se legyen Hazánkban. A szegény kézdi-vásárhelyi követelek szabadsággal nem is mernek haza menni, félnek, hogy elfogják otthon őket. Holnap anni-versariusus Kendeffi¹ halálának, szó volt, hogy ezen derék hazánk-

¹ Gróf Kendeffi Ádám.

fia emléke ünnepeltessék meg, büstje az utczákon hordoztassék, ennek híre sokakat megrémíti, kik félnek a revolútióktól, a kormány pedig kapva kapva az alkalmon, hogy a revoltansokat büntetni lehessen. Ez hiú félelem, mert nálunk bár mi ok is lenne, attól nem lehet tartani, hogy revolútió legyen, példája a tavalyi 11-dik Februarius, a melynek évfordulója közeledik.

Febr. 4-dikén. Ma megint Elnöknek választottak a „művelődés barátai“ és ma fogjuk ünnepelni Kendeffi Adám halálának évlejárátát; épen esztendeje, hogy ezen rémítő eset történt, hirtelen és szörnyű halála azon derék férjfiunak, kinek emléke felejthetetlen marad. A megszólítást ilyen formán fogom tenni: Tisztelt barátim! mai gyűlésünk tárgya egy elhunyt hazánfia emlékének megünneplése; ma van évlejárata azon halálnak, mely minden honfi keblet megrázott, mely szomorú bizonyosága lett annak, hogy az egyes lehet ki nem pótolható veszteség. Kendeffi Adám az, ki emlékezetünkben él és élni fog, kinél senki inkább meg nem érdemli, hogy, ha bár csendesen is, de barátságos körben halála napját buzgón megünnepeljük; erre nézve néhány tisztelt tagtársunk magokat feljegyeztették, mint szavalandók, legelőbb barátom Bornemisza Ignácot szólítom fel ezek közül.

Febr. 5-dikén. Megünneplők az estve Kendeffi halálának évlejárátát, Biró,¹ Kelemen,² Bornemisza³ és Herepei⁴ szavalták el, Szász Károly, Horváth⁵ és saját magok kötetlen és kötött beszédeiket. Most épen a nemzeti gyűlésből jövök, hol az Elnök az onnan ment felszólításra azt válaszolta, hogy holnap Országgyűlést tart, nem azért, mintha előbbi feltételéhez nem tartaná magát, melyben azt nyilatkoztatta, hogy felsőbb rendelésnél fogva, még engedelmet nem nyer, kéntelen a Diaetát félbe szakítani, hanem azért, mert Rescriptum érkezett, melyet holnap fel kell olvasatnia. Mások azt beszélnek, hogy resignatióját beadta volna; ezt megvallom, nem hiszem.

Febr. 6-dikén. Diaetánk el van oszlatva egy ma felolvasott Rescriptumnál fogva; el van oszlatva erőszakosan, mert nem a Kir. Biztos, hanem az Elnök által oszlattatott el. Sors, meddig fogod még üldözni szeretett Hazánkat, mikor fogod az árulóktól megtisztítani, kik minden bajnak okai! Minden eddigi határozatai az Ország gyűlésének megsemmisítették, melyben csak

¹ Talán szentkatolnai Biró Pál, a hétszemélyes tábla erd. osztályának pótbírája (megh. 1869. mart. 19-én), több francia regény fordítója.

² Unit. tehetséges költő, fiatalon halt meg.

³ Báró Bornemisza Ignác követ.

⁴ Herepei Károly ev. ref. lelkész.

⁵ Petrichevich Horváth Lázár.

az az egy jó van, hogy a választott Statuum Praeses és Proto-notariusok megint törvénytelen helyezettetésökbe visszahulnak..... Közölgöttek az erőszak napjai, de talán arra szükséged volt Magyar, hogy még jobban ébredj! Igen, igen, eljő még valaha a magyarok napja is, nem hagy el minket a magyarok Istene. Oh! ne hagyj el.

Febr. 7-dikén. Tehát valósággal igaz, nem álom, Constitutionknak darab ideig vége! Éjjeli felébredéseim közt mind azzal biztatom magam, hogy forró agyvelőm képzelet csak eltiportatását Hazámnak, de úgy van. Estei Ferdinánd Főherceg vette által a kormányt, ő fog ma a Guberniumban praesideálni, ő fog hivatalokat tenni, venni, az ő hírével lehetnek csak marchalis székek; mi marad akkor hátra. Az Isten büntesse mind azokat, kik nyomorúságát okozzák a Hazának, a factionistákat; ezen pillanatban győzedelmeskedtek, a Haza átka velek! Sokan vannak, kik a történeteken nem búsulnak és igazok lehet benne, mikor azt állítják, hogy így kell bánni a magyarral, hogy valahára ébredjen. Valóban ha meggondoljuk, hogy Constitutionkból és minden jogainkból kiforgattattunk, rosszabb állapotot nem várhatunk a közel multinál ezentúl sem, csak az a esaló fátyol, mely alatt magunkat constitutionalistáknak tartottuk, lebbentett fel és meztelenségében fog ügyetlenségünk kimutatkozni. Erőszak erőszakot szül és minden tettnek van vissztettje, azért előbb hátrább fel kell tűnni a magyarok egének. Kemény Ferencz,¹ Kún Gergely,² Bethlen Imre,³ Haller István, Degenfeld Ottó,⁴ Bánffy Laczi,⁵ Ugron István,⁶ Zeyk Dániel id. kormányzéki tanácsos s reményilem még igen sokan fognak lenni, kik a törvénytelen állapot miatt le fognak mondani hivatalaikról. — Ma évfordulója Kendeffi Ádám temetésének, tegnap tettük el Diaetánkat, egy időre Constitutionkat. Szerencsétlen Februarius hónapja, majd minden napja emlékezetes! 4-dikén 1834-ben halt meg Kendeffi, a szerencsés, ki nem érte meg azon fájdalmas időket, melyeknek mi élők tanúi valánk. 14-dikén 1834-ben a kolosvári katonai erőszak és polgárvér folyása. Február 6-dikán 1835-ben legszerencsétlenebbike mindegyiknek, melyen erőszakosan a Diaeta eloszlatott. Katonák felállítva, de kinevetve, midőn békés polgárookra találtak ellenség helyett. Meg kell jegyezmem, hogy mostani Diaetánk péntek napon kez-

¹ Báró Kemény F. ideigleni kormányzéki tanácsos.

² Gróf Kún Gergely kormányz. titoknok.

³ Gróf B. I. kormányz. titoknok.

⁴ Gróf D. O. Közép-Szolnok vm. főispánja.

⁵ Kraszna vármegyei főisp. helytartó.

⁶ Torda vármegye főispánja.

dődött és péntek napon végződött, péntek napra esnek minden rossz napjai, esőben kezdődött és végződött. Erőszakosan berekesztett Diaetánk örökre emlékezetes marad, de reményem, idő múltával igen nagy és jó következései lesznek. A múlt esztendő májusi reményei meghiusultak. Különös dolgok történnek, tegnap gr. Wass Tamásné megállították, mikor haza ment, kinyitották kocsija ajtaját és megnézték, ki ül a hintóban. A katonai demonstration, úgy mondják, a bureauk is tele voltak katonasággal, hogy egy jelre elé álljanak és legázolják az Ország rendeit, de azok türelmesen meghallgatták az eloszlató Rescriptumot és eloszlottak. Szép az okosság, azzal mi is bírunk. De az elszántság! azt tegnap látni nem lehetett.

Februárius 8-dikán. Mint egy kedves halottnak betakarítása után csak a mély fájdalom maradt meg Diaetánk eloszlatásával; a követek mennek haza a nélkül, hogy küldöiknek kedves hírt vihetnének; „abgebrant, aber ruhig steht das Haus“, esendőség van a városban, mintha semmi se történt volna, pedig nagyobb mostanság Erdélyt nem érhetne, nagyobb csapás. Olvasám tegnap a másik Rescriptumát is a Császárnak, melyben Estei Ferdinánd Főherceget nevezi ki kormányzónak, kinek híre nélkül még Marchalist se lesz szabad tartani a főispányoknak. Ezek közül hatan lemondtak tegnap, így a többi közt az öreg Haller István, ki még az utolsó conferentián bátorságra és el nem csüggedésre szólította fel a Rendeket. Van valami érzékenyítő benne, mikor öreg emberben ifjú lelket látunk és a becsületben megöszült fők becsülettel fejezik be pályájokat, ilyen a Belső-Szolnok vármegyei főispány, Haller István, ki tegnap hivatalát letette, mert törvénytelen kormány alatt szolgálni nem kíván; az előtt Alsó-Fejér vármegyei főispány volt, és mindenütt hol szolgált, hazafiságban példával elől járt. Adjon neki az Isten hátralevő napjaiban megnyugvást és reményt egy jobb korra nézve, mint az övé volt. Vele együtt lemondtak még Degenfeld Ottó Közép-Szolnok, Bánffy Adám Kolozsvármegye, Ugron István Tordavármegye főispányai, Mara József¹ Aranyos-zék főtiszte és Bánffy László Krasznavármegye administratora. Ezekon kívül Zeyk Dániel és Kemény Ferencz kormányzéki tanácsosok és több titoknok. — Tegnap a Főherczeg elsöben praesideálván a Guberniumban, egy cancellista feltetsző nagy gálában jelent meg, kérdeztetvén, hogy miért, azt felelte: *hogyne, mikor Guberniumunknak soha ily díszes előljárója nem volt, egy austriai uralkodóházból való Főherczeg!* Sajnálom, hogy nevért nem tudom ezen embernek, kár valóban az ilyen nevet fel

¹ Szálláspataki Mara József.

nem jegyezhetni. Nem tudok még semmit a Casino báljáról, hova tegnap sokan csak azért készültek, hogy bánatokat ne mutassák és a factionistákat triumfálni ne hagyják; erre nézve még consiliumot is tartottak Bethlen Jánosék, mit megvallom, igen nevelésesnek láttam, consiliumból bálba menni! erőltetni a jó kedvet, tegyen ebben kiki, a mit akar, én részemről el nem mentem, mert én nem is titkolom bánatomat és respective haragomat a derekában megszakított Diaetáért. Wesselényi Miklós már elment, sajtóját az Ország archívumában helyezték el lepecsételve.

Febr. 9-dikén. Nem tudok hozzá szokni mostani inconstitucionalis állapotunkhoz. Tegnap éjjel ágyamban sírtam, mint a gyermek. Szegény magyar, szabadság nélkül! . . . .

Wesselényi elúta, gondolom, Pozsonyba s ő lesz megvívója a szomorú híreknek, ha még együtt találja a magyarországi Rendekeket, de kételkedem benne; a hír nagy mozgást fogna ott okozni, a Statusok tábláján. — A hivataljaikról lemondottak közül legnagyobb áldozatot Zeyk Dániel hozott, kinek kevés jószágga és sok gyermeke van, szolgálatjának negyvenedik esztendejében volt, így bajosan fogja megkapni a pensiót, melyet tőle különben meg nem tagadhattak volna. Őt ezer forinttal szegényebb lesz, de gazdag a hazafiak áldásával, mely őtet kíséri fogja és mely példa gyermekeinek, kiknek jó nevelést adott, kikbe hazafiúi lelket öntött. Isten tartsa és áldja őket és mindazokat, kik Hazájokért áldozni tudnak! Meg kell jegyez-nem, hogy Baudekker tiz forintot általadott a Wesselényi billikonára.

Febr. 10-dikén. Napról-napra ürül Kolozsvár; hogy a Diaeta eloszlott, tagjai is oszlanak, csak tavaszodna már, hogy én is mehessek innen. Holnap lesz évlejárta a tavalyi véres húshagyó keddeknek, megint egy nap vagy is inkább egy éjjel, melyben a katonák nem fognak alhatni, melyen a patrouillok járni fognak és magok is kacagni fogják, hogy békés polgárok közt félelmet kell mutatniok. Tengünk, lengünk!

Febr. 12-dikén. Mintha semmi sem történt volna, olyan világítás volt az este a Császár születése napja tiszteletére, a milyen a múlt esztendőben. Most az ágyúk durrognak és a gratulatiók mennek a Főherceghez. Tegnap évlejárata vala a tavalyi véres húshagyó keddeknek, és valóban annak emlékezete és az azoltai tapasztalt erőszakos kormányzás nem késztetett teljességgel arra, hogy világítsak, egyébiránt is nem lakom az utcára, de Fanny testvérem¹ megtette azt, mit én is megtettem volna,

¹ Gróf Wass Györgyné.

ha utczára nyílnának ablakaim, hogy nem világított. Mért mutasson örömet az, kit bánat környékez, tiszta lelkű hazafi lehetetlen, hogy hidegen vegye mostani állapotunkat. Fejedelmemet szeretem, mert tartozom szeretni; de azokat, kik Hazámat elárulták és kik tulajdonképen okai minden nyomorúságunknak, azokat gyűlölöm és megelégedést nem tudok mutatni ott, a hol arra okom nincs. Csakugyan *vivat* kiáltások nem voltak. Pálfi politzai tisztviselő bérlett valami lámpásos és wirstlis fatyukat, kik nagyon gyermeki hangokon vivotokat kiállítottak. Mikor Bethlen Gábor és Bánffy Miklós a királi táblától elbúcsuztak, Sala itélőmester azt mondta: *pedig hogy már nincs köztünk se Gróf se Báró . . .*

Febr. 14-dikén . . . Folynak mindenfelé az inquisitiók azok ellen, kik állítólag a Diaeta feloszlását okozták, mit a jó hazafiaknak tulajdonítanak s azokra akarják felingerelni a szenvedő népet, mintha ők lettek volna akadály abban, hogy a Diaeta nem folyhatott gyorsabban és a kik miatt a kormány kéntelen volt a Diaetát felozlatni. 23 esztendeig nem adtak nekünk Diaetát és most azt kívánják, hogy kilenez holnap alatt minden el legyen igazítva, még pedig úgy igazítva, mint a kormány kívánja. Az erdélyi Regalisták egy részében megsalatkozott a kormány, mert többen közülök a liberalisokhoz csatlakoztak és azok sorában nevezetes szerepet játszottak, így Jósika Miklós, Bethlen János. Látván a kormány, hogy itt minden keresztül fog menni, a mit a hazafiak akarnak, nagy hirtelen katonáson, erőszakkal elozlatta a Diaetát s most a hazafiak ellen eskettet, kiket majd meg se lehet választani követeknek, mint *actio* alatt levőket és ki tudja, hogy lesz egybe alkotva a jövő Ország gyűlése. En reménylem, hogy még erősebbek lesznek és soha többé a factionisták győzni nem fognak törvényes szíu alatt, legfelebb erőszakkal, de annak is határa lesz elébb, később. A magyarországi Diaeta még tart, mert ott a Felsőtábla mindent akadályoztat, mit a Rendek táblája határoz.

Febr. 15-dikén. Mai napig a Wesselényi Miklós számára készítendő billikonra által adtam 85 forintot conv. pénzben és van felvenni való még ennél is több, úgy, hogy legalább kétszáz pengő forint fog arra a czélra fizettetni. Egyszerű lesz a billikon, cserfakoszoru hosszán keresztül, fedelén egy nyugvó oroszlány és csak annyi reá mecze: *Wesselényi Miklósnak Január 29-dikének örök emlékére 1835-ben ajánlják barátjai.*

Febr. 16 dikén. Hajnik gyorsírónak is vettünk egy gyűrüt, melyet erdélyiekül neki által fogunk adni egy levél mellett. Ország gyűlése megnyitásától elozlatásáig mindent leírt egy szóig, a mi ott folyt, a leghívebb históriáját ezen lefolyt Ország-

gyűlésnek az ő irományai fogják adni. Úgy tudom, nyomtatásban akarja kiadni német nyelven, mint Orosz József¹ tette, ki az 1830-diki Diaetát adta ki olyan formán. A gyorsírás mesteriségét Bánffy Albert tanulta meg itten ezektől, mást nem tudok, pedig bizony igen szép mesteriség és találmány. — Bajos most még levelezni is, a leveleket nemcsak felbontják, de le is tartóztatják, ez valóban a legalacsonyabb módja a kémkedésnek. Bevégződván a Diaeta, Constance testvéremmel,² kivel együtt járattuk a „Diaetalis Tudósítások“ című lapot, az előfizetést kiegyenlítettük.

Febr. 18-dikán. Biasini, a Redoutte arendátora, egy Carnevalone-t ad húshagyó kedden.

Febr. 20-dikán. A Főherczeg Bánffy Józsefnek³ azt mondta, hogy Erdély mindenkép gazdag ország, csak a gondolkozást (*die Gemüther*) nem szereti benne, a mire azt felelte Bánffy József, hogy az emberek is olyanok Erdélyben, mint a nemes érzék, csak bánni kell tudni velek. Jó feleletnek találok és azt nem is lehet Bánffy Józseftől megtagadni, hogy csinos társalkodású ember. Tegnapelőtt Nopesa Eleknél, tegnap a püspöknél volt ebéd, hol mind a két helyen kilenez excellentias úr volt együtt, ezek közt Jósika János, Kornis János, Bruckenthal József, Dufour és a commandirozó Wernhard.

Martius 2-dikán . . . Nem tudom, mennyiben igaz, hogy Wesselényi Miklóst a magyarországi Királi Tábla elé törvénybe idézték . . . Az a hír futamodott ma széjjel Kolozsvár utczáin, hogy Ferencz császár meghalt. Ha a hír valónak bizonyul, egész Európa figyelme Bécs felé fog fordulni s ezen haláleset következései sok időre meg fogják változtatni a dolgok állapotját. Ki tudhatja, mi következik.

Mart. 8-dikán. Tehát csakugyan Mart. 2-dikára viradólag urunk királyunk Ferencz Császár meghalt reggel egy és két óra közt. Ferdinand Császártól már jöttek Handbilletek és Rescriptum három, az elsőben jelenti, hogy atyja meghalván, ő általvette az uralkodást, alig várja, hogy Diaetát tarthasson, addig úgymond, minden mint az előtt. A másodikban parancsolja, hogy Requiemek tartassanak, a harmadikban Rhédey Adámot Tabulae Praesesnek nevezi ki. Így uralkodásának első napját is már egy törvénytelen kinevezéssel kezdette, ezt lehetetlen, hogy maga fejétől tette volna, én legalább míg ellenkezőjét nem fogom tapasztalni, a jobbat fogom új királyomról

¹ Munkájának czíme: „Ungarns Gesetzgebender Körper auf dem Reichstage zu Pressburg im Jahr 1830“ (Leipzig).

² Gróf Kuun Lászlóné.

³ Gróf Bánffy József.

reményleni. Wesselényi Miklós az erdélyi kir. táblához is czítálva van, szegényt ugyan üldözik mindenfelé.

Mart. 10-dikén. Az „Allgemeine Zeitung“-ban tegnap egy articulust olvastam Erdélyről, ilyen valótlanságokat mond: „Az erdélyi Diaeta nincs eloszlatva, csak felfüggesztve. Wesselényi, ki az oppositio vezére, maga költségén naplót nyomtatott és osztott ki és ez volt főoka a Diaeta megszakításának, melyért fiscalis kereset alá is tették. A magyar törvény szerint, ki fiscalis actio alá jön, soha semmi hivatalt nem viselhet, következéleg az új választáskor követnek nem fog választathatni. Azon székely szék, melyben Wesselényi magának birtokot vásárolt csak azért, hogy követnek megválasztathassák, tőle vissza vette ezen birtokot“. Erre a rövid czáfolás ez: A Diaeta el van osztatva erőszakosan és törvénytelen módon, katonai demonstratiókkal, erőszakkal, tehát nem felfüggesztve. Annak, hogy a Diaetát eloszlatták, egyéb oka nem volt, mint az oppositio creje, melyen a kormány másképen győzedelmeskedni nem tudott. Azért, hogy fiscalis actio alá tették Wesselényit, megválasztathatik követnek újból is, mert senkit büntetni nem lehet, míg megítélve nincs. Udvarhelyszékben Wesselényinek ősi szép birtoka van, azt nem most vásárolta, azt nem is vették neki és nem is vehetik el tőle.

Közli: GR. KUUN GEZA dr.

IRODALMI SZEMLE.

Windelband: Die Philosophie im Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts.

Festschrift für Kuno Fischer unter Mitwirkung von B. Bauch, K. Gross, F. Lask, O. Liebmann, H. Rickert, E. Tröltsch und W. Wundt herausgegeben.
I. Band. Heidelberg (Winter's Universitätsbuchhandlung) 1904. 186. l.

Ez a mű, mely a heidelbergi egyetem nagynevű tanárának s az újkori bölcelet klasszikus írójának, *Fischer Kuno*-nak születése 80 éves fordulójára íratott, áttekintést nyújt az újabb bölcelet jelen állásáról a maga összes ágaiban. Sorra előkerül itt a pszichológia, ethika, vallásbölcelet és logika, s a további kötetekben az aesthetika, történetbölcelet, a jogbölcelet s a bölcelettörténet, a legkiválóbb szakférfiak tollából. A bölcelet jelen állásának megfigyeléséből ki fog tűnni, hogy az az utolsó évtizedekben fölépült abból a tespedéséből, a melybe saját spekulatív kicsapongásai s az exakt kutatások vívmányai sülyesztették, de egyúttal kiderül az is, hogy a jövőben is az egyes tudományágaknak saját alapfogalmaik kritikájához és eredményeik általánosításához szükségök lesz a philosophiára. E philosophiáról méltán mondja *Stein* hazánkfia Bernben, hogy annak feladata a törvény egységét fölmutatni a természetben és a történetben, tehát a világegyetemben. Ezért a philosophia két nagy részre oszlik, ú. m. természetbölceleire, mely a világ mechanikus törvényeit foglalja egységbe és kulturtudományra (a németek szerint: szellem-tudományra), mely az emberi cselekedetek, vonatkozások és intézmények céltörvényeit rendszeresíti.

A kötetet egy mély bölceleti tartalmú verszet előzi meg, a melyben *Liebmann* műzsája hódol Fischer Kuno nagy szellemének 80 éves születésnapjára (1904. július 23.). Goethe Faustjának mélységére emlékeztető gondolataiból közöljük *Csengey* G. fordításában a következő szép részletet:

„Óh szellem, az fejlík csak életeddé,
Mít magszerfín a lélek mélye rejt;
Ha ihletből a gondolat kikélt,
Belső erőkből képződík ki tetté.

A lét csiráját méhe ott foganja.
 Az eszme tett lesz, onnan tör elő,
 Teremt magából, s a mi létre jő :
 A világ tükre, természet viszhangja“.

A *psychológia* jelen állását *Wundt*, a nagyírú lipesei böleسلő ismerteti. A múlt század alkonyán s az újnak hajnalán fordulópontra, sőt válságos helyzetbe jutott. Némelyek kiküszöbölik azt a philosophiából s a természettudományba utalják, mások ellenben benne a legsajátosabb szellemi tudományt látják, sőt vannak, a kik biológiai és physiológiai alapon a két nézetnek összeegyeztetésére törek-szenek. Jelen állása csakis múltjából érthető meg teljesen. A Leibniz — Wolf-féle racionalizáló és reflektáló jellegű „képességi psychológia“ s az angol eredetű „társulási lélektan“ párhuzamos fejlődését fel-tüntetve ismerteti *Wundt* azt a forradalmi és átalakító hatást, a melyet Kant és követőinek kritikai rendszere a psychológia tekin-tetében is az újabb böleسلetre gyakorolt. Még maradandóbb hatás-sal volt rá *Herbart*, kinek psychológiája évtizedeken át a mathema-tikusokat és nyelvbúvárokat hódította meg s végelemzésében az ethnológiai tέρre alkalmazva „a népek psychológiájának“ kifejlődé-sére vezetett. S még döntőbb hatással volt a psychológia legújabb kifejlődésére az idegek, az agy s az érzékek physiológiája s külö-nösen a *Fechner*-féle psychophysika, a mi a tudat jelenségeinek exakt elemzésére vezetett. A kísérleti s a nép-psychológia tudomá-nyunk két legnagyobb újabbi vívmánya. Utóbbinak első része a nyelv psychológiája, a melyet épen *Wundt* fejtett ki egyik legújabb önálló művében. Szerinte a psychológiát fogja megilletni a jövőben a közvetítő, sőt békítő szerep, a philosophia s az egyes tudomány-ágak küzdelmében.

Az *ethikát*, mint az emberi cselekvőség értékének tudományát *Bauch* Br. ismerteti. Jelenkori törekvéseinek hármias typusa: az *ethikai dogmatismus*, az „*immoralista*“ *individualismus* s a *kritikai ethika rendszere*. Múlt századunkat méltán „a természettudomány századának“ nevezik. A modern természetismeretnek ez a gazdag kifejlődése aztán az ethikának is „természettudományi alapon“ való kifejtésére vezetett. E naturalista dogmatismus anthropologiai-biológiai tudománynyá tette az ethikát, a melynek álláspontján physikai és biológiai szabályoknak az erkölesi életre való alkalmazásával a szociáethika, mint a sociális ösztönök, szokások és állapotok termé-szet-szentségének tudománya fejlődött ki. Ez ethikai irány alap-dogmája az, hogy a javak legfőbbike maga az élet, a hol a társa-dalom szükségletei, az általános jólét művelése s a kölcsönösség kötelességei a döntők. Mint ilyen az ethikai-dogmatikai naturalismus a hasznosság ethikájának, az utilitarismusnak kifejlődésére vezetett. Egy kis fogalmi változtatással ez az ethika az általános embersze-

retet, az altruizmus etikájának is mondható, a melynek legfőbb erkölcsi koronája az általános jólét emelése.

Sajátságos jellegű „*az immoralista individualismus etikája*“, a melynek legkiválóbb képviselője a tragikus Nietzsche, mint a természeti és erkölcsi törvényszerűség ellentmondásának hirdetője. Ellensége a morál személytelen és természetellenes egyenlősítésének, s a nagyok, hatalmasak és „kemények“ új tanát hirdette. Az élet „különbözőség“ s „hatalomhoz való akarat“, a mi nem a nagy tömegnek, hanem kevés kiválóknak a privilegiuma. Nietzsche érdeme, hogy a rideg való iránti érzéssel megdöntötte az általános jólét és hasznosság egyenlősítő morálját s hogy az erős egyéniségek benső szabadságának hirdetésével felismerte korunk túltengésben és elpuhultságban szenvedő kulturájának hibáit. Nemes és nagy ezélt állított fel a „felsőbb embertypusban“, de nem volt nemes az akarata annak megvalósításához. Összetépte „a sociális kényszerubbonyt“, de immoralis alapon építette föl individualista etikáját.

„*A kritikai etikára*“ volt szükség a naturalista és individualista jellegű ethika közötti űr kitöltésére. Az ethikai dogmatizmus azt mutatta, hogy biológiai alapon ethika nem lehetséges, s viszont az individualizmus azzal, hogy a hatalomhoz való akarat elvéből indult ki, maga is dogmatizmusba esett, s így abban közös a hibájuk, hogy hamis dogmatikai alapon keresnek életideált. Erkölcsi értéke csak annak van, a mi kötelességtudatból s az akarat autonómiájából ered. Az akarat autonómiája legfőbb elve a morálnak, mely egyaránt távol van az önkénytől és a kényszertől.

A „*vallásbölelelet*“ jelen állását Tröltzsch heidelbergi theol. tanár ismerteti. Szerinte is „Kant rendszere találkozó és tájékoztató helye a modern böleleletnek“. S az mondható a vallásböleleletről is, mely ma az emberi tudat történeti és tapasztalati jelenségeinek, mint tényeknek tudományos vizsgálatával azonos. Századunk feladata a vallásbölelelet különböző problémáinak egységesítése, nevezetesen azokban a pszichológiai, ismeretelméleti, történettapasztalati s böleleleti és a metaphysikai gondolatelemeknek egy egységes tudományvá való kifejlesztése.

A *logika* mai állását az egész mű szerkesztője, Windelband heidelbergi tanár ismerteti. Szerző a német böleleletnek ma egyik vezérlő alakja, ki világhírűvé tette nevét új módszer szerint írott kettős bölelelettörténetével, a melyekben finom érzékkel, philos. mélységgel s kulturai szélsőséggel tüntette föl a böleleleti gondolkozásnak az általános kultúra mozgalmaival való szoros összefüggését. „Hegel óta senkisémm tárgyalta a philozophia történetét amnyi filoz. mélységgel, bámulatos erudícióval és kulturális érzékkel“ — mondja róla találóan Alexander Bernát. Eleven és rendszeres gondolkozása, alapos ismerete s az új felfogásban való gazdagsága e

művéből is kitűnik. Windelband már 1894. rectori beszédében s még inkább a genfi philoz. kongresszuson kifejtette, hogy eddig a logika inkább a természettudományok logikája volt; a XIX-ik század megteremtette a történettudományt, de a logika nem követte ezen a téren, holott a régi logika elégtelennek bizonyult a történet megértésére. A logika módszerei jellegének hangsúlyozása a XIX-ik század utolsó évtizedeiben korunk ama tudományos átalakulásának is megfelelt, a melyben a tapasztalati tudományokhoz csatlakozva, a történet és a természettudományok mellett, a bölceletnek is nagy része volt, s mely az ismeretelmélet gazdagabb kifejlődésére vezett. E törekvésnek egyik legérettebb gyümölese Wundt logikája (2. kiad. 1893. és 1895.) és Rickert műve a természettudományi fogalomképzés határaitól. Így fejlődött ki a formai logika és methodologia mellett a logika 3-ik részeként bírálati alapon az ismeretelmélet, a mint annak idején már Lotze is különbséget tett a gondolkodás, a megvizsgálás és a megismerés között. E tekintetben is a jubiláló Fischer K. művének, logikájának és klasszikus bölcelet-történetének egyaránt sokat köszönhetünk.

Im ez Windelband művének rövid tartalma. E tájékoztatóból a philosophia jelen állásáról csakugyan kitűnik, hogy a bölcelet az utolsó évtizedekben magához tért abból a tespedésből, melybe saját spekulatív kicsapongásai és az exakt kutatások diadalai sülyesztették. De kitűnik az is, hogy bár nincsen ma domináló bölceleti rendszer Európában, mégis minden részleges tudomány, mihelyt nagyra nő, a philosophia felé tör. S kitűnik az is, hogy a mai kor nem a múltban, hanem a jövőben keresi a múltak felhasználható gondolatait alapján a maga philosophiáját. Ebben pedig Kant a vezérlő kalauza és tanítómestere.

Dr. Szlávik Mátvás.

Verőfényes Emberek.

Irta *Kiss Menyhért* Budapest 1905. Singer és Wolfner bizománya. Ára ?
8° 159 lap.

Tizenöt elbeszélést kötött bokrétába Kiss Menyhért eddigi termése legjavául. Itt-ott olvastuk egyikét másikat, például pesti napilapok tárczarovatában. S már akkor, csak egyet látva is, megéreztük, hogy sajátos egyéniség, kinek verőfényes színei föltűnően elütnek a hírlap többi szürke, füstös oldalaitól. Kommentár nélkül is megsejtettük, hogy egy derűsszívű naiv poéta szól hozzánk, kit talán szürke redakcióban napihírvonat és vezérez cikk írására szorít az élet komolyabbik, de éppen komolyan nem vett fele, — de azért csupa poéta, hárfahangú versek és novellák írója minden csöpp vérével.

Most, egyszerre egész bokrétáját látva, még határozottabban látjuk egyéniségét; ezek a csodálatosan egészséges mosolygó vad-rózsák félreismerhetetlenül mind egy bokorból valók. A ki Kiss Menyhértnek pár novelláját szeretettel, figyelemmel végig olvasta: rögtön ráismer, bárhol olvas tőle valamit, akár soha semmit alá ne írjon Kiss Menyhért. Szóval teljesen kialakult egyéniség, s emléke-zünk, ugyanebben a derős harmoniában jelentkezett már első föl-léptekor, gyermekifjú korában.

Egészséges, tiszta levegőn nevelkedett ott a székely havasok között; szinte pogányul egészséges. Hogy valaha csak egy nem teljesen illő vonással is bántsa képe harmoniáját, teljes lehetetlen-ség tőle.

Nem nagy vásznakra fest. Egy-egy verőfényes domboldalon, egy kis háziszúron két-három alakja megjátsza a maga egyszerű történetkijét. Tragikus tárgyat is választ ugyan, de avval is úgy vagyunk, mint ha a női könnyeket nézzük: elfelejtjük a sírás okát, míg a pergő könnyek bájában gyönyörködünk.

Csupa derős, meleg, naiv realizmus a világa. Alakjai harmo-nikus, egészséges alakok, csupa szép és bájos nőkről, szép erőstestű, büszke tartású, de meleg gyermeklelkű férfiakról ír. A paraszt-menyeecske lábán nem látja meg a gyalogút sarát, csak a habos szűzi fehérséget s a sár is a tavaszillatú friss föld barna tajtékja ő előtte. S ha élénk vezeti a Pétörke romlott anyját vagy nevelőjét, a gonosz Hercznét, akkor is megérezzük, hogy csak azért masz-kirozta színének pár személyét káromkodónak, vörös dagadt kezűnek, hogy legyen kire irányítania haragunkat az elhervadott Pétörke, a finomlelkű, rózsás virágarcú gyermek halála miatt. De legtöbbször érezzük, mihelyt szeretettel élénk vezette novellája hősét és hős-nőjét, hogy a melegszívű poéta nem engedi megromlani őket, hanem egymásnak adja végül és szemünk előtt fogják váltani a mátka-esókot a délezeg tölgy-legény és a ráfonódó folyondár-leány, mind-ketten mosolyogva, boldog, meleg könnyek között.

Ez a derős, tiszta világ, a tárgyválasztás, kivált a férfialakok és a esókos befejezés — megjósoljuk — elsősorban a fiatal tiszta-lelkű leányvilág kedvenc írójává fogják tenni Kiss Menyhértet. Nem tudna, ne is akarjon, igazi feketeséget, gyűlöletes bünt festeni.

E tiszta harmonikus bájjal egyenlőrangú értéke Kiss Menyhért írói egyéniségének: magyarossága.

Magyar az egészséges levegője, vidékei, alakjai. Pétörkéje és pirospántlikás filozopter-kisasszonya is törülmetszett vidéki magyar hajtás, habár aszfaltra vannak állítva. Magyar az elbeszélés modora, még a szóképek is. „Meghalt a bekecsi pásztor“, Kiss Menyhért egyik legértékesebb terméke, mutatja tán legjellemzőbben az ő írói karakterét, így magyar voltának legmeghatóbb mélységét. Ez elbe-

szélés végén az a megragadó természeti kép a kelő holdról, szintén egyik belső sajátossága Kiss Menyhértnek. Ugyanez a sajátosság a magyar népköltészet természet-allegorai.

Egyáltalán a Kiss Menyhért költészete nemesített népköltészet, a költészetnek ma kevésbé művelt ága. Ebben áll az ő ereje, értéke, ebben talált leginkább önmagára.

És levegőjén megérzik a székely volta is. A látóköre, két hegytetőn belül, nem végtelenbe nyúló, inkább völgyszelidségű, mondhatni nőies és gyakran lány, de nőiesen is üde világot zár magába.

Előadási módja, és ebben a legerősebb, mindig teljesen tárgyához simuló, könnyed, szinte nőies bájú. Paraszthistóriáit inkább parasztmenyeeskéknek, mint szűkszavú parasztférfiaknak szájáról véljük hallani. Önkénytelenül is rendszerint valami népies naiv előadásmódot követ, mely hozzá legközelebb van, úgy verőfénylik felé gyermekéveiből, a művészet prizmáján megszínesítve.

Könnyedén, természetesen folyik előadása, nyelve tiszta, zökkenői nincsenek.

Igen sajnálnók, ha Kiss Menyhért valaha, csak egy-egy novellányi kirándulásra is, odahagyná szülőföldje talaját. Maradjon ő itt: itt az ő ereje, élete. Legyen hálás ahhoz a szellemhez, melyből az ő lelke poézise vétetett.

Bodor Aladár.

KÜLÖNFÉLÉK.

Gróf Mikó Imre, az Erdélyi Muzeum-Egylet örökemlékű alapítója születésének századik évfordulóját, f. hó 4-én, két helyen ünnepelték meg a hálás utódok: születési helyén és sírja felett. A háromszéki *Zabolán*, a hol 1805. szept. 4-én a világra jött, szülőföldjének tett legnagyobb culturalis alkotása, a sepsiszentgyörgyi ev. ref. *Mikó-collegium* rendezett ünnepélyt, melyen emléktáblával jelölték meg szülőházát, a zabolai Mikes-kastélyt. A tábla felírata ez:

Et facere et pati fortia.

Ebben a házban született 1805. szept. 4-én Hidvégi gróf Mikó Imre, Hidvégi gróf Mikó György és zabolai gróf Mikes Borbára fia, Magyarország közlekedésügyi ministere, a Magyar Tudományos Akadémia tiszt. tagja, az Erdélyi Muzeum-Egylet alapítója, a Magyar Történelmi Társulat s számos társadalmi és Gazdasági Egyesület elnöke, az Erdélyi ev. ref. Egyházkerület és több ev. ref. Kollégium Gondnoka, a sepsiszentgyörgyi ev. ref. Mikó-Kollégium nagy alapítója, v. b. t. t., a székelyeknek 1876. szept. 16-án elhalt nagy szülőtte: „Erdély Széchenyije”.

E táblát a magyar Társadalom támogatása mellett a jelmondatához egész életével híű székely születésének századik évfordulóján állította

A Székely Mikó-Kollégium.

A tábla leleplezése után az Erdélyi Muzeum-Egylet koszorúját elnökünk, *gróf Esterházy Kálmán* tette le a következő szép szavakkal:

„Egy fenkölt dicsőült szellem, egy hazafias nagy lélek, egy humanus nemes szív egyik hervadhatlan alapításának, a nemzet magasabb művelődését szolgáló Erdélyi Muzeum-Egyletnek nevében hálaadón teszem le Hidvégi gróf Mikó Imre születése emlékét megörökítő tábla alá a kegyelet koszorúját. „Míg magyar él e hazán“ az Erdélyi Muzeum-Egyletnek az alapító szellemi hagyománya szerint virágoznak és tudományosan gyümölcsöt hozóknak kell lenni.

A ki a költővel vallotta, hogy:

„*Legszentebb vallás a haza és emberiség*“, annak: „*Fenn van időt múltó szelleme műveiben*“. Hazafiasan áldott emléke éljen!”

Az Erdélyi Muzeum-Egylet központjában is megemlékeztek a nagynevű alapító születése napjának századik évfordulójáról. Az egylet ig.-vál. tagjai szept. 4-én d. e. 11 órakor gróf Mikó Imrének a kolozsvári temetőben domboruló sírjára díszes babékoszorút vittek ki, melynek széles nemzeti színű selyem szalagján e fölírás áll: „*Az Erdélyi Muzeum-Egylet — alapítójának*“. A koszorút *dr. Szamosi János* alelnök a következő szép beszéddel tette le a sírra:

„Hazánk nagy fiának dicsőült szelleme! A kegyelet és hála érzelmeivel szívünkben jöttünk ma sírodhoz, hogy annak az egyesületnek nevében tegyük le koszorunkat, a melyet Te magad legjobban dédelgettél, a melytől ez országgrész szellemi fejlődését illetőleg legtöbbet vártál, legtöbbet reméltél. Az Erdélyi Muzeum-Egylet koszorúját teszem le az egyesület nevében sírodra, talán épen abban az órában, a mikor egyesületünk nagyérdemű elnöke szülőházadat koszorúzza meg.

Hálás szívvel mondunk köszönetet a magyarok Istenének, hogy Téged 100 évvel ezelőtt hazánknak és első sorban az erdélyi részeknek ajándékozott. Nem ez a helye annak, nem is én vagyok hívatott arra, hogy bokros érdemeidet méltassam. Most, a mikor ezt a koszorút sírodra leteszem, hálaímat rebegnek ajkaink, hogy a Mindenható Téged nekünk adott, szent fogadást teszünk: hogy alkotásaidat hűségesen megőrizzük, tovább fejlesztjük, hogy a tőled kijelölt úton haladva, szívünk egész érzelmeivel, tehetségeink teljes erejével fogunk közreműködni hazánk és nemzetünk javára és hogy drága emlékedet híven meg fogjuk őrizni, a még csak e földön egy igaz magyar él.

Nyugodjál békében és dicsőült szellemed öröködjék egyesületed felett. Ámen“.

Az Erdélyi Muzeum-Egylet ig.-választmánya különben a szünidő előtt tartott utolsó vál. ülésén elhatározta, hogy gr. Mikó Imre emlékezetének f. é. okt. hó folyamán külön emlékünnepet szentel.

Teleki Mihály levelezése I. kötete e napokban hagyta el a sajtót. Ezzel egy nagyszabású család- és köztörténelmi gyűjtemény indult meg, mely hívatva van arra, hogy Erdély történetére a XVII. évszázad második felében új fényt, világosságot derítsen. A gróf Teleki-család már régebben elhatározta, hogy a marosvásárhelyi családi levéltárban őrzött történelmi fontosságú okmányait a M. Történelmi Társulat közreműködésével kinyomatja. A terv eredeti-

leg három kötetre készült. Az I. kötet 1526-ig, a II. 1711-ig tervezetett, a III-ik kötet Teleki Mihály levelezését foglalta volna magába. Két kötet meg is jelent, s 1526-ig terjed. Időközben az eredeti terv változást szenvedett, mert be kellett látni, hogy Teleki Mihály rengeteg levelezését egy kötetre redukálni szinte lehetetlen. Így alakult ki az újabb terv, mely szerint Teleki Mihály levelezése 12, 40—40 íves kötetben fog kiadatni. A kiadás költségének felét a grófi család hordozza, másik felét a M. Tud. Akadémia vállalta magára. A közlendő levelek mindenünne összegyűjtve, Teleki Mihály nagykiterjedésű levelezésének még így is csak válogatott részét ölelhetik fel. Mert Teleki Mihály kora ifjúságától a legszelesebb körű levelezést folytatta. Tünneményes pályafutása mindig az események központjában s közel 3 évtizeden át az államkormány élén tartotta őt. Már mint 22—23 éves ifjú II. Rákóczi György fejedelem bejárója, kivel részt vett a szerencsétlen lengyelországi expedícióban (1657). Rákóczi halála után Kemény János fejedelem híve és erős támogatója, ennek halála után fia, Kemény Simon mellett buzgólkodik. Apafi fejedelemmé választatása után ennek lett nélkülözhetetlen tanácsadója, kinek szolgálatában gyorsan emelkedett tekintélyben, hatalomban, úgy annyira, hogy csakhamar az összes állami kérdésekben az ő szava lett döntő, kinek fölénye előtt mindenki meghajolt. Teleki Mihály szellemi nagysága elvitázhatatlan volt kortársai előtt; de élete, jelleme, államférfiúi működése máig sem áll tisztán az utókor előtt. Ellenfelei sokféle váddal illették, Cserei s Bethlen Miklós íratái emlékét az utókor előtt is beárnyékolták. A történetírásnak még csak ezután lesz alkalma tiszta képet rajzolni róla és működéséről s ehhez a leggazdagabb anyagot épen e kötetek fogják szolgáltatni. De tekintettel az ő vezérszereplésére, ez az anyag egyúttal köztörténelmi fontosságú is; úgy, hogy Erdély történelme a XVII. század második felében egészen új világításban fog feltűnni előttünk. Ez adja meg e gyűjteménynek nagy jelentőségét.

Az I. kötetben az 1656—1660. évek levelezését vesszük, melyek Teleki Mihály családi viszonyait s pályafutásának kezdetét világítják meg. A családi levelek közt igen érdekesek már is édesanyjával, Teleki Jánosnéval, első feleségével, Pekri Zsófiával, s rokonaival (köztük Bornemisza Annával, a későbbi fejedelemmével) váltott nagyérdekű levelei.

A kötetet *Gergely Sámuel* szerkesztette nagy gondnal és a gr. Teleki család iránt érzett kegyelettel, de egyúttal — a történetbúvár pártatlanságával, s ő készítette elő a többi köteteket is.

Egy nagy hiányát azonban a kiadásnak már most az I. kötetnél kell konstatálnunk: *a név- és tárgymutató hiányát*, a mely nélkül okmánykiadás nem szolgálhatja kellőleg a fontos czélt, melyre hivatva van. Ezt a hiányt a többi köteteknél (az I. kötetet is kiegészítve)

szítve) okvetetlenül pótolni kell, mert csak úgy felelhet meg széleskörű hívatásának. A grófi család és az Akadémia nagy anyagi áldozata s a szerkesztő nagy munkája így fog válni történelmi irodalmunknak igazi kincs bányájává, melyért méltán hálás lehet a magyar történetírás.

Kún István gróf hátrahagyott költeményei-t adta ki a nyár folyamán az Erdélyi Irodalmi Társaság (Kolozsvárt 1905. 220 l.), mely ezzel kegyeletének adóját róvta le a nem rég elhunyt jeles költő emléke iránt. A kötet bevezetéseül *Felszeghy* Dezső „Kún István gróf emlékezete“ czímen, szívből fakadó szép életrajzot és költői méltatást írt a jeles poétáról, melyben rokonszenves egyéniségét és költészetének bájos varázsát melegen méltatja. A kötet tartalma: az első virágbimbók; vegyes költemények és fordítások, Hugo Viktor, Neuman K. Á. és Heine dalaiból. Hattyúdala álljon itt mutatványul.

Kórágyon fekszem

Kórágyon fekszem, lázban égek
S így töltöm el a hosszú éjjet,
Az elhamvadó mécsvilágon
Saját fogyó erőmet látom;
S mire kialszik gyenge fénye:
A földi szenvedésnek vége!

A bájos költemények kötete kapható az Erdélyi Irodalmi Társaságnál, ára 3 korona.

Gróf Kuun Géza emlékezetének szenteli szept. 24-iki felolvasó ülését az Erdélyi Irodalmi társaság. A felolvasások sorrendje lesz: *Szamosi* János elnöki megnyitója; *Szádeczky* Lajos emlékbeszéde gróf Kuun Gézáról; *Versényi* György emlékverse; [felolvasás Gróf Kuun Géza görögország úti naplójából, melyet elhunyt jelesünk özvegye bocsátott rendelkezésére az Irodalmi Társaságnak, mint a nagynevű tudós hátrahagyott, kiadatlan munkáját.

A Kovács Sámuel-féle ballada pályázatra a folyó évben 4 pályamunka érkezett, melyek közül a felkért bírálók (dr. Csengeri János, Éjszaki Károly és dr. Versényi György) bírálata alapján a pályadíj, mint legjobbnak és önálló irodalmi becsűnek: a „*Lantos diák*“ cz. költői elbeszélésnek íteltetett, mely egy Mátyás királyról szóló regét énekel meg a Nemeskéri Kiss család eredetéről. Szerzője *Révai Károly* nagyági bányatiszt, ismert jeles költőnk, a ki a múlt évben Rákócziról írt szép költői elbeszélésével nyerte meg a pályadíjat.